

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE OG LOKALHISTORIE
UDGIVET AF DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

FORTID OG NUTID

BIND XX . HEFTE 1 . SIDE 1—48 . KØBENHAVN 1957

Norsk lokalhistorisk institutt

Af Rolf Fladby

Norsk lokalhistorisk institutt startet sin virksomhet ved årsskiftet 1955/56 og har altså vært i gang vel et års tid. Landslaget for Bygde- og Byhistorie, hvor dr. philos. Lars Reinton er formann, har arbeidet med denne saken siden 1947, og fikk i 1950 Kirke- og undervisningsdepartementet til å sette ned en sakkyndig komité til å legge planer for et institutt. I 1954/55 ble det for første gang ført opp en bevilgning på kr. 30.000 på statsbudsjettet til Norsk lokalhistorisk institutt, og i juni 1955 ble det holdt konstituerende styremøte. Styremedlemmene er statsarkivar Kjeld Helland-Hansen, professor Andreas Holmsen, fylkeskonservator Lauritz Opstad, dr. philos. Lars Reinton og professor dr. philos. Svale Solheim. Professor Holmsen var formann i 1955 og 1956. For 1957 er professor Solheim valgt til formann. Undertegnede ble ansatt som styrer for Instituttet fra 1. januar 1956.

Norsk lokalhistorisk institutt skal etter statuttene gi hjelp, råd og veiledning til lokalhistorikere. Det skal ta sikte på å foreta undersøkelser i emner av almen interesse for den lokalhistoriske forskning og gi ut publikasjoner. Oppgavene er nøyere definert i følgende arbeidsplan, som styret vedtok høsten 1955:

- 1) *Oppgaver* som Norsk Lokalhistorisk Institutt selv skal ta opp:
 - a) Kartlegging (inventering) av det lokalhistoriske arbeid i landet og behovene for hjelp av forskjellig slag. Inventering foregår ved brevskifte og reiser i landet, og lokalhistorikerne eller boknemndene blir oppfordret til samordning av arbeidet der forholdene ligger til rette for det. I samband med dette blir Norsk Lokalhistorisk Institutt gjort kjent blandt lokalhistorikerne.
 - b) Forhandlinger med statsarkiv og statsarkivkontor utenfor Oslo, med fylkeskonservatorer og andre kvalifiserte lokale krefter om samordning av rådgivnings- og rettleiingsarbeidet. Eventuelt kurs for slike lokale medarbeidere.
 - c) Utarbeiding av spørrelister, innholdsdisposisjoner o. l. som hjelpemidler inntil en lokalhistorisk håndbok foreligger, og av et historisk leksikon.
 - d) Lokalhistorisk registrering av arkivserier etter sentraladministrasjonen og geografisk mer omfattende lokale embeter, f. eks. stiftamtmanden. I den utstrekning det er mulig, kan også vitenskapelige

forskningsinstitutt (f. eks. Norsk Folkemuseum, Riksantikvariatet, Norsk Folkeminnnesamling) delta i registreringen. De enkelte oppgaver som måtte ligge til rette for det, søkes lagt opp slik at det kan være håp om å få tilskudd fra vitenskapelige fonds. Dersom det er nødvendig skjer registreringen etter at det er etablert samarbeid mellom deltakerne og etter at finansieringen er garantert av dem.

2) *Oppdrag* som Norsk Lokalhistorisk Institutt kan ta på seg:

a) Gi råd om anlegg av bygde- og bybøker, om finansiering, om framgangsmåten i arbeidet (både stoffsamling og utarbeiding) og om utgivelse. Dette arbeid skjer ved brevskifte, konsultasjon i Oslo og — innenfor rammen av budsjettet — reise til rekvisitent(e) og da eventuelt ved foredrag eller kurs.

Hjelpe til å finne avskrivere i Riksarkivet og Statsarkivene, gi rettleiing til dem og inispisere arbeidet; i Oslo ved egne krefter, i utenbys statsarkiv og statsarkivkontor gjennom den samarbeidsordning som punkt 1 b tar sikte på.

Gå gjennom ferdige manuskript til by- og bygdebøker eller deler av slike og gi kritiske merknader som ikke krever omfattende kildearbeid.

Svare på spørsmål om konkrete historiske problemer og forhold i bygde- og byhistorie, så sant hvert spørsmål ikke krever nevneverdig kildearbeid.

Formidle kontakt med andre institusjoner som lokalhistorikerne trenger.

b) Oppdrag som Norsk Lokalhistorisk Institutt skal ta imot om tida rekker til, dvs. uten fortrensel for prioriterte gjøremål (1 a, b, c og 2 a):

Gå gjennom tidligere innsamlet materiale som det trengs uttalelse om, før fortsatt eller nytt arbeid blir satt i gang.

Gjøre større kildeundersøkelser ved egne krefter.

Noe av det første vi tok fatt på ved Instituttet var å sende ut rundskriv til landets kommuner med spørsmål om det lokalhistoriske arbeid på hvert enkelt sted. Hittil har vi fått svar fra over 90% av de kommunene vi sendte rundskriv til, og fremdeles kommer det nye svar. Ved hjelp av opplysninger som kom inn på denne måten har vi konstatert at det er lokalhistoriske tiltak i gang eller under forberedelse i 463 av landets land- og bykommuner, noe som svarer til over 60% av kommunene. Det gir en antydning om hvilken arbeidsmengde som kan bli pålagt Instituttet etter hvert som det blir kjent i større og større deler av landet.

Det å gjøre Instituttet kjent måtte bli en viktig del av virksomheten det første året. Ved hjelp av svarene på rundskrivene til kommunene kunne vi få i stand et kartotek over kontaktmenn i hele landet. I løpet

av 6—8 ukers reiser i sommerhalvåret besøkte jeg en stor del av disse kontaktmennene i den østlige del av landet, fikk nærmere orientering om arbeidet i de enkelte kommunene og ga råd der det trengtes.

Samtidig søkte jeg kontakt med lokalpressen for ved dens hjelp å gjøre Instituttet kjent i videre kretser. Disse reisene er det tanken å fortsette med også i årene framover, for på den måten å nå fram til flest mulig med den hjelp Instituttet kan gi. I et så vidstrakt land som Norge, med så vanskelige kommunikasjoner, lar det seg ikke gjøre å yte effektiv konsulenthjelp om virksomheten bare skal foregå på kontor i hovedstaden.

Dette faktum er da også grunnen til at vi bygger ut Instituttet med lokale konsulenter i de byene utenom Oslo hvor det finnes statsarkiv (landsarkiv). Hittil har vi fått konsulenter i Stavanger, Bergen og Trondheim, slik at lokalhistorikere som sokner til arkivene i disse byene kan få hjelp hos våre konsulenter der, om de ønsker det. Vi er glad over å kunne si at det på alle disse stedene har lyktes å knytte til oss dyktige, universitetsutdannede faghistorikere med erfaring fra lokalhistorisk forskning innenfor vedkommende arkivdistrikt.

Helt fra Instituttet kom i gang, har det vært en jevnt økende strøm av henvendelser. Oppdragene har vært mangeartet; vi har utarbeidet planer for bygdebokverk, gitt råd om kilder og stoffsamling, formidlet og ledet avskrivningsarbeid i arkivene, gått gjennom stoffsamlinger, lest manuskripter, gitt råd om utgivelse, skaffet forfattere, o. s. v. Det viste seg snart at arbeidet langt oversteg det som en mann kunne greie. Nå har Instituttet avtale med 4—5 dyktige fagfolk som i egenskap av »hjelpeskulenter« tar seg av oppdrag som institutt-styreren ikke rekker. Dette er en foreløpig løsning, og vi håper at det om ikke lenge skal lykkes oss å få knyttet en vitenskapelig medarbeider til Instituttet, som fast hjelper for styreren.

Norsk lokalhistorisk institutt ville trolig være fullt sysselsatt i tida framover, selv om man begrenset seg til å drive konsulentarbeid. Men vi har funnet at vi snarest må ta fatt også på noen av de mange andre oppgaver som venter og som er nevnt i statuttene for Instituttet. Det første prosjektet er en registrering av alle kongebrev vedrørende Norge og norske forhold i tida 1660—1740. Tiltaket vil bli av sentral verdi, ikke bare for lokalhistorikere, men for all norsk historisk forskning, og det har da også fått sterk støtte både fra professorene i historie ved Universitetet i Oslo og fra Riksarkivaren. Gjennomføringen av tiltaket vil være avhengig av bevilgning fra Norges Almenvitenskaplige Forskningsråd.

Norsk lokalhistorisk institutt er det første lokalhistoriske institutt i hvert fall i Nord- og Vest-Europa. For så vidt kan det sies å være litt av et eksperiment. Så mye kan i det minste sies etter et års arbeid at det har vist seg å være et sterkt behov for et slikt institutt og at det er blitt mottatt med stor velvilje over alt.

Norske arbeiderminner

Af *Edvard Bull*

Norsk Folkemuseums avdeling for arbeiderminner ble grunnlagt i 1950. Formålet var »å drive kulturhistoriske undersøkelser av arbeidsfolks levevilkår i Norge. Arbeidet skulle særlig ta sikte på å få gamle arbeidsfolk til å fortelle om sitt liv, for dermed å redde et vesentlig materiale til belysning av vårt folks historie, et materiale som ellers ville gå tapt.« (Museets årsmelding 1950—51).

Avdelingen har sitt eget »styre«, med representanter for Norsk Arbeidsgiverforening, Arbeidernes faglige Landsorganisasjon, Universitetet i Oslo — og naturligvis Folkemuseet selv. Dette styret holder meget sjeldne møter, men dets sammensetning gir uttrykk for den støtte avdelingen har, framfor alt fra næringslivets hovedorganisasjoner. Denne støtten er av »moralsk« art, for så vidt som den hjelper oss til å komme i god kontakt med både arbeidere og arbeidsgivere. Men den er heldigvis også av økonomisk art: Både Arbeidsgiverforeningen, Landsorganisasjonen, noen fagforbund og en rekke industribedrifter har bevilget penger til avdelingens arbeid. Bidragene har likevel ikke vært store nok til helt å dekke utgiftene, og det manglende er da kommet fra Folkemuseets regulære inntekter.

Begrunnelsen for å ta opp den virksomheten det her gjelder, var meget enkel. Det er klart for alle at arbeidernes levevilkår og deres samfunnsmessige rolle er grunnleggende forandret i løpet av to—tre generasjoner. Både for den politiske historien, kulturhistorien og alle andre slags historie foreligger det her viktige emner, som har vært lite studert. Det fins atskillig litteratur om den politiske arbeiderbevegelsen og om de faglige hovedorganisasjonene. Men emnet er nesten alltid sett »ovenfra«, dvs. det er vesentlig ledernes og de sentrale organisasjons-instansenes historie som er behandlet. De egentlig kulturhistoriske og socialhistoriske sidene av saken — de vanlige arbeidernes måte å leve og tenke på — har derimot vært lite studert. Det henger blant annet sammen med de kildene som står til rådighet.

En av forskjellene mellom historien og andre slags samfunnsforskning ligger nettopp i forholdet til kildene. Historikeren er stort sett sine kilders fange. Der *de* tier, må også *han* tie — eller nøye seg med gjetnin-

ger om hvordan det *kan* ha vært. Sosiologer, etnologer og andre samfunnsforskere som arbeider med sin egen tid, produserer i stor utstrekning sine egne kilder ved sitt »feltarbeid«. Men når historikeren beskjeftiger seg med den nære fortid, kan også han produsere kilder, der de ikke fins fra før. Det har sjølsagt alltid vært gjort. Både Snorre Sturlason og de som nå studerer okkupasjonstida, har pumpet folk som sto begivenhetene nær, og har brukt de muntlige opplysningene som mer eller mindre viktige tillegg til det de måtte ha av skriftlige kilder.

Vår oppgave er imidlertid ikke å få greie på noen enkelte begivenheter, men å bygge opp et mest mulig allsidig og nyansert bilde av hvordan arbeidsfolk bodde og kledde seg, hva de spiste og hvordan de tenkte. Det å produsere kilder som er brukbare for slike formål, har sine særskilte vanskeligheter. Men det er også særskilt nødvendig, fordi arbeidsfolk praktisk talt aldri har etterlatt seg slike dokumenter som kan gjøre andre samfunnsgruppers fortid nær og levende: brev, dagbøker, memoarer, skjønnlitterære skildringer.

Det første vi gjør for å sette i gang en minne-insamling, er å velge ut en yrkesgruppe innenfor arbeiderklassen. Hittil har vi arbeidet med følgende grupper: treforedlingsindustrien, sagbruk og høvleri, fyrstikkindustri, tobakkindustri, tekstilindustri, anleggsarbeid, og vi har nettopp begynt med jern- og metallindustrien. Dertil kommer en innsamling av »husmanns-minner«, som står i en særstilling, fordi det gjelder en yrkesgruppe som praktisk talt er utdød; denne innsamlingen ledes av dr. philos. Ingrid Semmingsen. Endelig er det kommet inn til Folkemuseet en rekke minne-opptegnelser fra spredde grupper utenom de nevnte.

Når yrkesgruppen er valt, er det neste skritt å søke kontakt med de store organisasjonene på området, vedkommende fagforbund og arbeidsgiverforening. Med dem drøfter vi et utkast til spørreliste — som forresten varierer så lite som mulig fra det ene yrket til det andre, for at materialet i størst mulig utstrekning skal bli kommensurabelt. Med organisasjonenes anbefaling blir så spørrelistene, og de nødvendige forklarende rundskriv, sendt til alle fagforeninger og bedrifter i bransjen. Det vi da i første rekke søker å oppnå, er å finne fram til en eller et par kontaktmenn ved hver bedrift. Disse kontaktmennene er uunnværlige ledd i hele det videre arbeid. De skal først og fremst oppsøke de gamle som kan være brukbare fortellere og forklare dem hva det dreier seg om. Hvis den gamle fortelleren er i stand til og villig til å skrive sjøl, skal kontaktmannen bare få ham til å gjøre *det*. Men for de fleste gamle arbeidere er skriving en ytterst uvant beskjeftigelse, og mange av dem vil blankt nekte å gjøre noe slikt. Da gjelder det å få en annen til å skrive ned det den gamle kan fortelle.

Av og til kan det høve at en av tjenestemennene ved Folkemuseet kommer til stedet og skriver ned beretningen; men i dette ulenkelig lange

land kan vi ikke nå så mye på den måten. I praksis må vi i stor utstrekning bruke intervjuer som er gjort av våre mer tilfeldige medarbeidere, først og fremst kontaktmennene. Her kommer det inn et ekstra usikkerhetsmoment, for så vidt som intervjueren kan ha stilt suggestive spørsmål eller på annen måte ha satt sitt eget merke på beretningen. Men har den samme kontaktmannen sendt oss flere beretninger, vil vi likevel kunne danne oss et nokså tydelig bilde av hans evner her. Og noen av de lokale kontaktmennene har vist seg å kunne gjøre ypperlig arbeid, som en hvilken som helst profesjonist ville være stolt av.

Siden intervju-teknikken iallfall gir en økt usikkerhet, hvem som enn stiller spørsmålene og enten en bruker magnetofon eller ikke, kunne det ligge nær å hevde at vi bør holde oss til de fortellerne som er i stand til å skrive ned sine beretninger sjøl. Det er likevel en farlig slutning å trekke. Vi må regne med at gamle arbeidere som er villige til å gjøre noe så usedvanlig som å skrive ned sine minner i noenlunde utførlig form, i det hele er usedvanlige personer. Noen er simpelthen »originaler«, »underlige skruer«. De fleste er folk som har lest langt mer enn normalt, de har svært ofte vært ledere for sine fagforeninger, aktive i politiske organisasjoner, medlemmer av bystyrer eller herredstyrer. Det er en gruppe mennesker hvis minner har særskilt verdi, og de kan ofte fortelle om emner som en ellers vanskelig får greie på. Men de er noe for seg sjøl innenfor arbeiderklassen, de er ikke »representative«, dvs. typiske, for arbeiderne i alminnelighet. Deres holdning overfor arbeidsgiverne vil f. eks. ofte være annerledes enn de andre arbeidernes. Etter all rimelighet vil de være mer edruelige enn gjennomsnittet blant arbeiderne ellers, og deres levestandard i det hele vil blant annet av denne grunn være annerledes.

Intervjuene er derfor et uunnværlig ledd i minne-innsamlingen. Og siden vi ikke har folk og penger nok til å kunne holde oss til profesjonelle intervjuere, bruker vi de medarbeidere vi kan få.

Hva spør vi så etter? Våre spørrelister er ganske enkle, utarbeidet etter mønster av de listene som Nordiska Museet i Stockholm alt hadde brukt i flere år før Norsk Folkemuseum gikk i gang. Det dreier seg ikke om skjema, hvor informantene skal svare på alle oppgitte punkter og ikke på noe annet. Poenget er bare å stille noen spørsmål som kan få gamle folk på gli med å fortelle om sine foreldre, sitt barndomshjem, boligforhold, kost, klær, arbeid, forhold til arbeidsgivere, organisasjoner osv. Vi prøver å få hver enkelt til å fortelle om sitt *eget* liv. Etterpå kan forskeren prøve å generalisere, men vi ber ikke fortellerne om å gjøre det. Det har langt større verdi å få vite helt konkret hvordan et enkelt hjem var inrettet, enn å få uttalelser om hvordan »arbeidsfolk i alminnelighet« hadde det. Generelle utsagn fra fortellerne vil som regel ha svært liten kildeverdi, fordi vi ikke har tilstrekkelig greie på grunnlaget for deres vurdering.

Hvor fortellerne likevel kommer med slike generelle utsagn, må vi regelmessig stille tillegsspørsmål for å bringe fram konkrete eksempler. Men det skal riktignok også tilføyes at en forteller som *har* skildret sitt eget liv — slik at vi til en viss grad kjenner ham — også bør høres med oppmerksomhet når han generaliserer ut fra sitt personlige kjennskap til miljøet.

De mange tusen sider med arbeiderminner som nå foreligger på Norsk Folkemuseum, kan brukes til flere forskjellige formål. Det viktigste er kanskje at de gir et meget rikt illustrasjons-materiale, som kan gjøre fortida levende for et moderne publikum. Og dette er viktig også fra forskningens synspunkt, fordi et slikt materiale vekker fantasien, hjelper til å tolke andre kilder, antyder problemer som bør undersøkes og hypoteser som bør kontrolleres. Men sammen med andre kilder kan arbeiderminnene også gi hjelp ved selve undersøkelsen av problemene og kontrollen av hypotesene.

De kildekritiske problemene som da melder seg, er i stor utstrekning de samme som alltid er til stede når vi må bruke sene erindringer i historieforskningen. Minner om varige tilstander — f. eks. helligforholdene i barndomshjemmet — er i regelen mer pålitelige enn minner om enkelte begivenheter; men minner om slike begivenheter er likevel som oftest mer å stole på enn minner om meninger og stemninger. Minner om meninger — f. eks. om arbeidernes syn på sine arbeidsgivere i 1890-årene — vil svært ofte være omdannet av senere erfaringer, og har liten kildeverdi hvis de ikke knytter seg til bestemte begivenheter.

Det mest spennende kildekritiske problem-komplekset dreier seg likevel om i hvilken grad våre beretninger kan være representative for større grupper innenfor arbeiderklassen. Til en viss grad kan vi iallfall kontrollere det.

Rekrutteringen til den industrielle arbeiderklassen er et interessant emne: Hva var det for slags folk som søkte arbeid ved fabrikkene? Fra damp-sager og høvlerier omkring Fredrikstad har vi 70 informanter som har gitt opplysning om sitt eget liv og sin avstamning. (Ikke alle er egentlig »fortellere«; noen har bare fylt ut et kortfattet spørreskjema.) Til kontroll kan vi bruke folketellingenes primær-materiale, der vi finner opplysninger om *alle* bruksarbeidernes fødested. Regner vi så ut hvor mange procent som er født i den samme kommunen hvor de bor og arbeider, i andre deler av Norge, eller i utlandet (vesentlig i Sverige), viser det seg at opplysningene om våre informanter og deres fedre stemmer svært godt sammen med folketellingenes oppgaver om de nærmest tilsvarende aldersklasser. Dermed kan vi altså konstatere at våre 70 informanter er tilnærmelsesvis representative når det gjelder det *geografiske* opphav. Folketellingene gir imidlertid ingen opplysninger om det *sosiale* opphav, f. eks. om bruksarbeidernes yrke tidligere

i livet, eller om deres fedres yrke; og det ville være uhyre komplisert å etterspore tilstrekkelig mange av dem gjennom kirkebøker og eldre folketellinger. Men siden våre 70 informanter var representative når det gjaldt fødested, må det visstnok være tillatt å regne med at de også gir et noenlunde riktig bilde av hele gruppens opprinnelse på annen måte. På grunnlag av disse minnene kan vi altså trekke slutninger om hvor stor del av denne arbeiderklassen som stammet umiddelbart fra husmenn eller bønder, fra arbeidere ved eldre vannsagbruk eller annen industri osv.

Men dette betyr ikke at vårt materiale er tilsvarende godt representativt når vi kommer til andre problemer. Det må kontrolleres på nytt overalt hvor det er mulig. Om arbeidernes boligforhold fins det naturligvis atskillig stof i samtidige kilder, i legenes årsberetninger, i aviser osv. Og folketellingene viser i hvilken utstrekning arbeiderne bodde i småhus eller i større kaserner eller brakker. Hvis det nå viser seg at våre fortellers opplysninger om boligforholdene stemmer noenlunde på de punkter hvor de kan kontrolleres, må vi ha grunn til å tro at de også stemmer når de skildrer slike forhold som sjelden kommer fram i de samtidige kildene: Hvordan ble plassen utnyttet? Hva slags møbler fantes? Osv. Dersom arbeiderminnene mer eller mindre sterkt *avviker* fra de samtidige kildene, gir det oss muligheter for å vurdere i hvilken retning misvisningen peker også på andre områder. På denne måten kan arbeiderminnene f. eks. fortelle oss at det blant bruksarbeiderne ved Fredrikstad ble alminnelig i 1880- og 1890-årene å ha eet rom mer enn tidligere. Men dette rommet ble ikke brukt til å bo i, selv om familien var temmelig stor; det ble brukt til »stas-stue«, dvs. som representasjons-rom når det kom gjester. Men arbeiderminnene kan også vise at denne utviklingen ikke foregikk i alle arbeidermiljøer ved samme tid — f. eks. ikke blant sagarbeiderne i Tistedalen (ved Fredrikshald), noen få mil fra Fredrikstad.

Om arbeiderminnene avviker fra de opplysningene vi kan trekke ut av samtidig statistikk, er det forresten ikke *alltid* statistikken som har rett. Etter folketellingene var det i slutten av forrige århundre svært få sagbruksarbeidere i Tistedalen som holdt noen slags husdyr, dyrket poteter e. l. Men våre fortellere hevder bestemt at hjemme hos *dem*, hadde de regelmessig en gris eller to, og de satte poteter nok til eget bruk. Ved nærmere ettersyn viser det seg at statistikken er misvisende. Den spør om der »paa Stedet (Bruget, Gaarden)« er satt poteter i årets løp; da måtte sagarbeiderne svare nei, for de pleidde å leie jord til sine poteter på gårder i nærheten. Og folketellingen spør om der var noe husdyr på en bestemt dato i desember — men da hadde sagarbeiderne slaktet julegrisen, så de måtte atter svare nei.

Etterat vi i 1892 hadde fått en fabrikktilsynslov, fins det også offi-

sielle, til dels statistiske, oppgaver fra fabrikkinspektørene om barnearbeidet; de viser at det var svært få barn ved fabrikkene. Men våre gamle fortellere skildrer konkret i det ene tilfelle etter det andre hvordan de skrønte seg et år eller to eldre enn de var, sprang og gjemte seg når fabrikktilsynets formann kom på inspeksjon osv. Også her tar statistikken feil, mens arbeiderminnene er en mer pålitelig kilde.

Når vi kommer til det kompliserte spørsmålet om hvordan arbeiderne så på sin egen sosiale stilling, forholdet til arbeidsgiverne osv., er det vanskelig å finne materiale som kan kontrollere arbeiderminnene. Visse ting kan vi slutte oss til ut fra kjennskapet til fortellerne sjøl. Selv om vi supplerer de skriftlige beretningene med atskillige intervjuer, er vi likevel avhengige av de mest artikulerte av de gamle arbeiderne, de som lettest kan uttrykke seg skriftlig *eller* muntlig. Dertil kommer at vi i stor utstrekning har fått våre kontaktmenn gjennom fagforeningene. Begge disse forholdene fører til at de aktive fagforeningsfolk, politiske tillitsmenn o. l. blir overrepresentert i vårt materiale, og vi må ta hensyn til dette når vi vil bruke det. Langt verre er det likevel at vi så vanskelig kan fastslå i hvilken grad nyere erfaringer har preget synet på forholdene for femti eller seksti år siden. Noe kan vi få ut av et studium av hvordan arbeiderne faktisk opptrådte ved valgene — etterat industriarbeiderne i stor utstrekning hadde fått stemmerett i 1884 —, i streiker osv. Noe kan vi også få ut av en sammenligning mellom minnene fra forskjellige arbeidermiljø.

For igjen å bruke Fredrikstad-distriktet og Tistedalen som eksempel, kan vi konstatere noen temmelig klare forskjeller. De gamle tistedølene omtaler nesten aldri sine arbeidsgivere personlig; det er bare tale om det upersonlige firmaet »Saugbrugsforeningen«, intet levende menneske trer fram blant sjefene. Omkring Fredrikstad får vi derimot ustanselig høre om Jacobsen og Kiær og Wiese og en lang rekke andre navngitte arbeidsgivere og arbeidsformenn. Nå var sagbruksdriften i Tistedalen flere hundre år gammel, og både blant arbeiderne og arbeidsgiverne var det sterk slekts-sammenheng. Det ville nok da ligge nær å tro at vi her skulle funnet et mer personlig forhold mellom arbeidere og arbeidsgivere enn ved dampsgene og høvleriene omkring Fredrikstad, som alle var grodd fram etter 1859. Arbeiderminnene viser temmelig klart det motsatte.

Om arbeidernes forhold til sine sjefer var forholdsvis sterkt personlig preget omkring Fredrikstad, betyr dette ikke uten videre at det var et *godt* forhold. Blant våre gamle fortellere kan vi få i stand en slags »avstemning« om deres syn på sine overordnede: I hver beretning kan vi telle opp hvor mange ganger arbeidsgiveren er nevnt i et fordelaktig eller ufordelaktig lys, og for hver forteller kan vi dermed konstatere om han stort sett står positivt eller negativt overfor vedkommende sjef; og

så kan vi videre telle opp hvor mange av fortellerne ved de enkelte bedrifter eller i de enkelte industristrøk som inntar den ene eller andre holdningen. Sjølsagt må vi her minnes det vi alt har sagt om at fagforeringsfolkene er overrepresentert i vårt materiale, og at beretningene om forhold for femti-seksti år siden vil være mer eller mindre sterkt omdannet i lys av senere erfaringer. Likevel blir iblant utslagene ved slike sammenligninger så pass store at vi må tro de gir uttrykk for tilsvarende historiske forskjeller. Det synes f. eks. å være nokså klart at sagbruks- og høvleriarbeiderne omkring Fredrikstad i større utstrekning enn tistedølene følte seg i motsetningsforhold til sjefene. Men uviljen var enda skarpere mot de nærmeste overordnede, arbeidsformennene, enn mot de egentlige arbeidsgiverne.

Arbeiderminnene inneholder utvilsomt et stort og mangfoldig kilde-materiale. Men det er rotet og uoversiktlig, og forskerne kan nærme seg til det fra mange forskjellige kanter. Vi kan ikke vente at nettopp *disse* kildene skal gi *alt* vi trenger å vite om noe enkelt emne; de gir derimot tilstrekkelig til at det er umaken verd å beskjefte seg med dem.

Svenska undersökningar om arbetarnas liv

Af *Mats Rehnberg*

Under intrycket av 1800-talets industrialisering och urbanisering stegrades intresset för de bortdöende kulturformerna. De sista resterna räddades till museer eller filologiska och folkloristiska arkiv. Under 1900-talet konsoliderades forskningsarbetet genom tillkomsten av nya institutioner samt lärostolar vid universitet och högskolor. Man sade sig vilja studera folkets liv, men gav därvid begreppet »folk« en speciell innebörd, som inte avsåg landets befolkning i dess helhet utan främst vad som i Sverige av gammalt kallas allmoge, i stort sett landsbygdens bondebefolkning.

Framställningar till myndigheterna om anslag för olika forskningsuppgifter i detta fack har sedan snart hundra år ackompanjerats med förklaringar, att åtgärden hastade, enär det gällde tillvaratagandet av kulturformer, som hotade att försvinna. Man kände sig stundom mera som en räddningshär stadd att »forma bilden av den tid som flytt« än som forskare med uppgift att studera utvecklingens ständigt skeende förändringar.

Synpunkten att 1800-talet innebär särskilt djupgående förändringar förtjänar oreserverat instämmande. Men just detta förhållande borde medföra, att ansträngningarna inte så odelat sattes in på att utforska relikterna av det äldre skedet utan också själva omvandlingen. Man måste tyvärr konstatera, att de vetenskapsgrenar, som specialiserat sig på den levande traditionens vittnesbörd, främst inriktat sig enbart på det agrara, förindustriella skedet eller de rester härav som under de senaste mansåldrarna bibehållits in i senare tid. Däremot har föga intresse från traditionsforskningens sida visats för det industriella genombrottet, som ofta inte kan nås i muntlig tradition.

För Sveriges del skulle man kunna påvisa, att flertalet av de betydelsefullaste förändringarna ägde rum under så kort tidrymd som ett kvart sekel kring 1800-talets mitt. Om man så vill, inleddes förändringarna med den obligatoriska folkskolans införande 1842. 1846 ökades näringsfriheten genom skråväsendets avskaffande. 1849 inleddes industrialiseringen genom ångkraftens begagnande i sågverken. 1865 började järnvägen på allvar. 1858 upphävdes konventikelplakatet, vilket gav frikyrkorna friare spelrum, och därmed började folkrörelser-

nas framväxt. 1862 omdanades kommunallagarna och 1866 avskaffades den gamla ståndriksdagen. Under samma epok sker liknande djupgående förändringar på ett flertal samhällsområden — från fängelserna, där de gamla borgarnas fästningshålor ersättes av liberala anstalter med celler, och till restaurangvärlden, där gästgivargårdar och vinkällare fick träda tillbaka för kontinentala hotell och moderna restaurationer av olika slag.

Det vore felaktigt att påstå, att kulturhistorikerna icke varit på det klara med förändringarnas betydelse. Men de inspirerades härigenom huvudsakligen till ökade insatser för utforskningen av epoken före förändringarna. Det är sålunda karakteristiskt, att då Nordiska museets stab av vetenskapsmän gemensamt författade ett par band i det stora samlingsverket »Den svenska arbetarklassens historia« (1943), var det främst på förindustriella förhållanden man inriktade sig. Endast undantagsvis fann man anledning att markera den betydelsefulla skillnad som onekligen föreligger i förhållandena före och under industrialismen.

Bristen på källmaterial rörande industrialismens genombrott och de industriella miljöerna var upphovet till att ansträngningarna vid mitten av 1940-talet vidgades att också belysa folklivet i industriernas och fabrikenas skugga. Den politiska och ekonomiska forskningen hade då sedan länge haft uppmärksamheten riktad på sina speciella områden under samma epok.

Eftersom uppgiften inte kunde sägas tillhöra de ämnen som kulturhistorikerna och folklivsforskarna vant sig vid att räkna till sina centrala intressen, kunde medel och personal knappast påräknas i större utsträckning. Undersökningarna fick därför nödvändigtvis ges en extensiv form, där man med minimum av arbetskraft kunde ernå maximum av råmaterial. I samarbete med olika yrkesorganisationer m. m. startade en serie inventeringar, främst inriktade på olika yrken eller industriella gebit.

De yrken som hittills blivit föremål för inventering är lantarbetare, skogsarbetare, flottare, sågverksarbetare, byggnadsarbetare, järnbruksarbetare, järnverksarbetare, metallverkstadsarbetare, rallare, järnvägsmän, handelsanställda, typografer, bokbindare, sjukhuspersonal, gatuarbetare, kommunalarbetare, stenhuggare, sjömän, polis, tullpersonal m. fl.

Sammanlagt omfattar det insamlade materialet nu omkring 60.000 manuskriptsidor i folio samt tusentals fotografier. Som en första presentation av genren har hittills ett dussintals volymer med titlar som »Järnvägsminnen«, »Skogarbetarminnen« etc. utgivits. Dessa skrifter, som innehållit ett litet men representativt urval av materialet, har tryckts i över 100.000 exemplar.

Denna insamling av yrkes- och levnadsminnen har främst tillkommit för att utgöra ett kunskapsstoff från industrialismens Sverige. Genom kyrkoböcker, avlöningslistor, mantalsuppgifter, befolkningsstatistik etc. känner man både tiden och människorna ur en mångfald olika betydelsefulla synpunkter. Däremot saknas fullständigt människornas egna vittnesbörd om sitt liv och sina tankar. Skönlitteraturen började först in på 1900-talet att i större utsträckning bjuda på skildringar av arbetarnas liv. Pressens reportage har haft mer av intresse för propagandistiska eller filantropiska effekter än tanke på dess värde som realistisk skildring. Bland arbetarna föreligger knappast heller dagböcker, brevsamlingar el. dyl.

De som för Nordiska museets räkning utfört skildringarna har som stöd erhållit vissa riktlinjer, som dock främst hade formen av allmänna anvisningar. Avsikten har icke varit att efterlysa exakta uppgifter om timlöner, arbetstider, varupriser, etc., vilket allt bättre låter sig kontrolleras i andra källor. Vad som eftersträvats har varit upplevda skildringar av vardagsliv, livsföring och människoöden i industrialismen.

Om man hade tillgång till någon enstaka aldrig så lysande skildring av livsföringen skulle dess autenticitet ur olika synpunkter alltid kunna dragas i tvivelsmål. Genom att det nu är hundratals rapporter från varje yrke, sammanlagt tusentals skildringar, utgör de stora kvantiteterna i hög grad en möjlighet till jämförande kontroll av vad som kan anses som typiskt. Genom att de olika skildringarna i stort sett väglets enligt samma mall, finnes det vidare möjligheter att ur det insamlade materialet verkställa en mängd jämförelser även mellan olika yrken, t. ex. beträffande barnarbete, kvinnoarbete, arbetsorganisation, värderingsnormer, bostadsvanor etc.

Redan vid själva insamlingen anmäler sig åtskilliga skillnader mellan olika yrkeskategorier. Landsbygdens arbetare har varit lättare att animera till memoarskrivningen än tätorternas. Vidare synes representanter för redan litterärt uppmärksammade yrken såsom rallare eller bruksmeder haft lättare att gripa till pennan än de som utfört sitt jobb i metallverkstäder eller andra mindre glorifierade miljöer.

Hela denna insamlingsverksamhet bygger på att rapportörerna skall beskriva sitt eget liv (i mindre utsträckning förekommer det att en yngre person nedskrivit någon äldres berättelser). Denna metod har avsiktligt använts för att samtliga uppgifter så långt som möjligt skall byggas på självsyn och egna upplevelser.

Den tidigare traditionsinsamlingen har genomgående byggt på vissa intresserade sagesmän, vilka besvarat frågelistor i olika ämnen. Även om en myckenhet förträffligt material på detta sätt tillvaratagits, inrymmer metoden flera ytterst riskabla felkällor. Vetenskapsmännen har låtit sitt material redan från första början påverkas av den rapportläm-

nande lekmannen, som givits fria händer till vissa generaliserade framställningar. Självsyn blandas i rapporterna med hörsågner, läskunskaper och ibland felaktiga slutsatser eller bedömanden. Arbetarminnenas stoff är på ett helt annat sätt daterbart, socialt och miljömässigt attributerat och inplacerat i sitt naturliga sammanhang. Dessutom möjliggör tillgången till hela levnadsskildringen en bättre bedömning av uppgifternas förhållande till vederbörande berättares personlighet, härkomst och allmänna karaktär.

Naturligtvis lämpar sig icke ett episkt material av detta slag för statistiska analyser, även om det ger rika möjligheter till vissa kvantitativa bedömanden.

En allvarlig fråga är givetvis de olika skribenternas representativitet. Redan genom att de gripit pennan och skrivit ner sina minnen, skiljer de sig avgörande från alla de yrkesbröder som icke gjort så. Denna skillnad kan bero på en större intellektuell rörlighet, tilltro till sin förmåga att utföra anteckningar el. dyl. Beträffande härkomst, uppväxt och arbetsuppgifter behöver det emellertid inte innebära något särförhållande.

Att minnesanteckningarna utförts av ett vitalare eller ambitiösare urval av populationen har emellertid även medfört att uppgifterna i regel varit omdömesgillt och vederhäftigt utförda.

De tusentals levnadsskildringarna utgör variationer på temat om hur 1800-talets stora strukturförändring upplevdes av de mest utsatta bland de enskilda människorna. Det är skildringen om hur landsbygdens överflödiga arbetskraft efter hand uppsuges av städer och fabriker eller i andre arbetsformer fortsätter hemma i skog eller storjordbruk. Förlusten av hemtraktens gruppliv i by eller bjudlag utbyttes mot gemenskapen i frikyrkliga eller världsliga folkrörelser.

De yrken som av det insamlade materialet att döma i större utsträckning rekryterades av folk från städer var typograferna och bokbindarna. Deras erinringar inrymmer också ytterst värdefulla skildringar av förhållandena i städernas fattigkvarter; något som tidigare endast i ringa utsträckning kunnat belysas.

Beskrivningarna av själva arbetslivet intar en dominerande plats i stoffet. Här har forskningen berikats med många nyheter rörande sedvänjor och traditioner, som inte tidigare uppmärksammats genom att sedforskningen främst varit inriktad på de mera utpräglat agrara miljöerna. Hit hör t. ex. behandlingen av nykomlingar i arbetslagen, den stundom om militärlivet påminnande starka pennalismen m. m.

Berättelserna innehåller också en myckenhet material till kännedomen om själva organisationen i arbetet, något som i hög grad varit förbisett tidigare. Dit hör olika kollektiva grupper, som efter bestämda regler delar den gemensamma gruppinkomsten såsom rallarna eller speciella

avräkningsmetoder som hytthundradet bland glasarbetarna. Förändringarna rörande ackord, förmanskap, arbetsledning m. m. är likaledes på ett rikhaltigt sätt dokumenterat.

Samtidigt som inventeringen efter i stort sätt likartade principer fullföljes för icke tidigare behandlade yrken, sker viss excerpering för mera komparativa analyser. Fördjupade undersökningar rörande speciella problem, enskilda platser eller yrken ingår i den planerade utbyggnaden av arbetsprogrammet. 1956 publicerades en studie rörande handelsarbetarnas arbetsförhållanden, i år väntas en bok om livet på ett järnbruk etc.

Dessa undersökningsformer låter sig mycket väl användas vid materialinsamling även för andra syften. Nordiska museet har sålunda genomfört och delvis publicerat en dylik undersökning rörande godtemplarna, Sveriges äldsta nykterhetsrörelse. På samma sätt har museet insamlat levnadsminnen från personer i olika samhällsställning i en småstad — Sala, c:a 12 mil nordväst om Stockholm — vilka delvis publicerats. Detta innebar en ny typ av lokalhistorisk framställning.

Förutom de omfattande undersökningar som bedrivits vid Nordiska museet, har sedan 1940-talet liknande initiativ tagits på andra håll i Sverige. Tillsammans med Smålands museum i Växjö har Nordiska museet undersökt glasarbetarnas liv. Från Göteborgs museum har bedrivits undersökningar rörande hamnarbetarna, och Postmuseum har 1956 slutfört liknande undersökningar rörande landets postpersonal.

De här i korthet skisserade undersökningarna rörande industriarbetarna och vissa andra yrkesgrupper har främst avsett att för framtiden trygga ett material rörande det industrialistiska genombrottet och de första generationerna industriarbetare samt att komplettera det tidigare kulturhistoriska materialet som främst ägnats att belysa det agrara samhället. Källmaterialet står till fritt förfogande för alla forskare och har förutom av folklivsforskarna själva börjat utnyttjas av historiker, nationalekonomer, statsvetenskapare, kyrkohistoriker, konsthistoriker, litteraturhistoriker och filologer. De likartade forskningarna som parallellt bedrivs i grannländerna har på många sätt verkat inspirerande och lärorika för svensk forskning.

Skolehistorisk litteratur 1945—54

Af Aage Bonde.

Hovedværket indenfor ti-årets danske skolehistoriske litteratur er så afgjort *Bjørn Kornerups* monumentale *Ribe Katedralskoles Historie* 1—2 (1947—52); værket må tillige betegnes som et af de grundlæggende arbejder om dansk skolehistorie i det hele taget. Det kan måske synes overdimensioneret at ofre to digre bind på skildringen af en enkelt latinskoles historie, selvom det drejer sig om landets vel nok betydningsfuldste lærdømssæde, bortset fra universiteterne og de højere læreanstalter. Hertil er dog at bemærke, at dr. Kornerups værk ikke blot har karakteren af en skildring af Ribe katedralskoles historie, men i virkeligheden tillige er en grundlæggende redegørelse for hele det højere skolevæsens udvikling i Danmark. Det imponerende arbejde skal dog ikke omtales nærmere, idet der findes fyldige anmeldelser af de to bind i *Fortid og Nutid* bd. 18—19. Blandt skildringerne af de enkelte latinskolors historie skal iøvrigt kun fremdrages *Carl E. Jørgensen: Århus katedralskoles historie*, der er offentliggjort i form af tre afhandlinger i *Aarbøger*, udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1950—52. Arbejdet dækker tiden fra middelalderen til op imod vor tid og tåler med sine ialt et halvt hundrede sider naturligvis ikke sammenligning med storværket om Ribe katedralskole; ikke desto mindre udgør det den bedste og fyldigste skildring, der til dato er givet af denne skoles historie.

De synspunkter vedr. den højere skoles udvikling i tiden umiddelbart efter reformationen, som dr. Kornerup har fremsat i *Ribe Katedralskoles Historie*, findes uddybet i indledningen til hans udgave af den danske kirkes lærebekendelse og ordinans af år 1561: *Confessio et ordinatio ecclesiarum Danicarum MDLXI conscriptae* (1953). Den her aftrykte ordinans fik vel ikke lovskraft, men dens meget fyldige bestemmelser vedr. det højere skolevæsen har stor betydning, dels som en tilstandsbeskrivelse, dels som et udtryk for den nyorientering m. h. t. latinskolens ånd og undervisning, der fandt sted i årtierne efter reformationen.

Hovedhjørnesteinene i den righoldige litteratur vedr. folkeskolens historie er stadig Joakim Larsens tre stofmættede bind om folkeskolen fra reformationen til 1898, der fremkom omkring århundredskiftet. En instruktiv gennemgang og kyndig bedømmelse af disse værker og andre

dele af Joakim Larsens kvantitativt og kvalitativt enestående skolehistoriske forfatterskab er givet i *Bjørn Kornerup: Joakim Larsen som Skolehistoriker*, der sammen med en fuldstændig fortegnelse over dennes litterære arbejder ved *Svend Houmøller* er fremkommet i Frederiksberg gennem Tiderne bd. 1 (1946). I tilslutning til disse to arbejder kan nævnes *Helge Kjærgaards* gennemgang af de mange danske skoleblade og pædagogiske tidsskrifter, der er blevet udgivet siden 1700-tallets slutning. Artiklen findes i andet bind af det af Einer Torsting redigerede værk *Opdragelse og Undervisning i Danmark* (1949). Denne ræsonnerende bibliografi er et udmærket hjælpemiddel til at udnytte det meget værdifulde, men tilsyneladende alt for lidt kendte — og i hvert fald for lidt benyttede — skolehistoriske kildemateriale, som vore skoleblade og -tidsskrifter rummer.

Vedr. folkeskolens og lærerstandens almindelige historie foreligger kun tre arbejder, alle samleværker og alle behandlende de seneste år. To af værkerne er fremkaldt af besættelsestiden, nemlig *Mens vi ventede. Folkeskolen under Besættelsen* (1946), der er udgivet af Danmarks Lærerforening, samt *Og Hverdagen skiftede —. Skolen i de onde Aar* (1946), i hvilket også den højere skole er behandlet; det tredje er jubilæumsskriftet *Danmarks Lærerforening. 1874—1949* (1949). Den betydningsfulde organisations første 50 år er behandlet i tidligere jubilæumsskrifter, hvorfor det foreliggende skrift først og fremmest skildrer de sidste 25 år.

Til belysning af seminariernes historie er ligeledes fremkommet tre arbejder. *Alfred Betz: Skolelærer-Seminarieret i Brøndbyvester* (Glostrup-bogen 1948—52) indeholder dels en redegørelse for dette, kongerigets næstældste præstegårdsseminariums historie, dels biografiske oplysninger om dimittenderne fra seminariets oprettelse i 1802 til dets nedlæggelse i 1820. Skårup seminariums historie er behandlet i to ældre jubilæumsskrifter, hvorfor det tredje i rækken, *G. Schmidt Nielsen: Skårup seminarium 1803—1953* (1953), kun har interesse for det sidste halve hundrede års vedkommende. *Jens Kjær: Stabybogen. Et stykke vestjydsk skolehistorie* (1952) indeholder endelig en livfuld skildring af den ejendommelige uddannelsesanstalt for vinterlærere, ligesom den bringer biografiske oplysninger om samtlige vinterlærere, udgået herfra 1852—1920.

Hvad der iøvrigt er publiceret af bidrag til belysning af folkeskolens historie — og det er ikke lidt — er special-arbejder, af hvilke kun et fåtal har almen interesse. For hovedstadens vedkommende skal anføres en artikel af *F. C. Kålund-Jørgensen: En hundredårsdag, der blev overset* (Dansk pædagogisk tidsskrift bd. 2, 1954), der behandler ansættelsen af den første skoledirektør i København i 1844, hvormed en ny æra i byens skolehistorie blev indledet, et par store bøger om enkelte skoler, *Ejnar Glode: Sølvgedes Skole. 1847—1947* (1947) og *Christianshavns Døttreskole. 1799—2. Decbr.—1949* (1949) samt endelig et par værker af

helt speciel karakter, nemlig *Jens Thamdrup: Sløjdundervisningen i Københavns Kommuneskoler. 1895—1945* (1946) og *Chr. H. Biilmann: Københavns Kommunelærerforening 1895—1945* (1945).

Til købstadskolens historie foreligger adskillige bidrag såvel i de lokalhistoriske årbøger som i byhistorier og i selvstændige skrifter. Fler-tallet af dem bygger på et ret tilfældigt kildemateriale, er yderst traditionelle i deres opbygning — hvorved i første række forstås, at de er meget personalhistorisk orienterede — og har i det store og hele kun værdi som materialesamlinger til den nyere og nyeste tids skolhistorie. Fremhæves kan *Johs. C. Jessen: Kalundborg Skolevæsens Historie indtil 1850* (Fra Holbæk Amt 1954), *A. H. Nellemann-Andersen: Ny Munke-gades Skole. Forhen Den højere Borger-Drengeskole 1847—1947* (1947), der behandler en århusiansk skole og udgør et værdifuldt supplement til Chr. Buurs bøger om skolevæsenet i Århus, samt *Niels A. Christiansen: 100 Aar i Skole* (1946). Den skildring, der her gives af Holbæk private Realskoles historie 1846—1946, udmærker sig såvel ved grundige kildestudier som ved en levende fremstillingskunst, og bogen må i det hele betegnes som en kulturhistorisk skildring af stor værdi.

Det altdominerende indslag i det forløbne ti-års skolehistoriske litteratur er de talrige bidrag til landsbyskolens historie. De udgør i de allerfleste tilfælde centrale afsnit i sognehistorierne, præger i ret høj grad amtsårbøgerne og fremkommer oven i købet som særskilte arbejder i et ikke ubetydeligt antal. Desværre står deres kvalitet stort set i omvendt forhold til kvantiteten. Helt bortset fra de mange skildringer af temmelig ligegyldige episoder i enkelte skolers historie og ret intetsigende biografier af degne og lærere drejer det sig fortrinsvis om skildringer af skolevæsenets udvikling indenfor lokalt snævert afgrænsede rammer, der kendetegnes ved en mangelfuld udnyttelse af det forhåndenværende, rige kildemateriale, dårlig fremlæggelse af materialet — de fleste skolehistorikere er tilsyneladende besjælet af en ubetvingelig trang til at citere aktstykker side op og side ned! — og en alt for vidtdreven tilbøjelighed til at identificere den enkelte skoles historie med dens læreres personalhistorie — eller i hvert fald til at give lærerbiografierne en rigeligt fremtrædende plads i skildringen. Otto Smiths skarpe ord om »de uundgåelige degne« her i tidsskriftet for snart en menneskealder siden (bd. 8, 1929—30, s. 62 og 211) synes i nogen grad at have håret frugt; i hvert fald flourer degnehistorierne ikke i den grad i amtsårbøger og sognehistorier, som det engang var tilfældet, men der kan være grund til at understrege, at en skoles historie er andet — og meget andet — end dens læreres historie — forøvrigt også, at der i skildringer af enkelte skolers historie ofte ofres uforholdsmæssig megen plads på redegørelser for degnes og læreres økonomiske forhold til de forskellige tider. Den lokale skolehistorie befinder sig i det hele taget gennemgående på et

sørgeligt lavt niveau og kan — som den er — sjældent tjene til oplysning eller opbyggelse for lokale læsere, endsiige da til uddybning af det billede, vi allerede har af landsbyskolens almindelige udvikling. I så henseende står vi — bl. a. af grunde, som er berørt af arkivar P. Kr. Iversen i den interessante redegørelse for det lokalhistoriske arbejde i Sydslesvig i sidste hefte af *Fortid og Nutid* — langt tilbage for f. eks. tyskerne. Det var meget at ønske, at de kommende års lokale skolehistoriske litteratur, ikke mindst forsåvidt den angår landsbyskolen, i højere grad end tilfældet hidtil har været, kunne blive præget af kvalitet snarere end af kvantitet.

Et omfattende skolehistorisk forfatterskab er i de senere år udfoldet af *Johs. C. Jessen*, der efterhånden har givet en detaljeret skildring af landsbyskolens udvikling på så godt som hele Sjælland. Indenfor rammerne af den foreliggende oversigt falder hans *Alsted og Ringsted Herreders Skolehistorie indtil 1830* (1945) og *Præstø Amts Skolehistorie indtil 1830* (1950). Begge bøger er solidt underbyggede og velskrevne og iøvrigt anlagt på samme måde, d. v. s. at forf. indledende giver et rids af skolevæsenets almindelige udvikling indenfor området og derefter indgående skildrer hver enkelt skoles historie, idet han herunder giver fyldige, men — i hvert fald i skolehistorisk henseende — ofte temmelig overflødige oplysninger om degne og lærere. En mere indgående karakteristik af Jessens førstnævnte arbejde er iøvrigt givet i *Fortid og Nutid* bd. 17; hvad her er sagt gælder i det store og hele også det andet af Jessens ovenfor anførte værker.

Som eksempler på traditionelt opbyggede, men i hvert fald anskuelige og godt skrevne beretninger om skolevæsenets udvikling i enkelte sogne skal anføres de skolehistoriske afsnit i to jyske sognehistorier, nemlig *Alfred Kaae: Torsted. Blade af et Hedesogns Historie* (1945) og *H. Ilum Petersen: Blade af Linaa sogns historie* (1954). Fremhæves bør også et par arbejder, som viser, hvor værdifuldt et materiale til belysning af forrige århundredes skolehistorie der kan fremdrages af lokale arkivalier — skoleprotokoller, sognerådernes og skolekommissionernes forhandlingsprotokoller m. m. — kilder, der langt fra altid bliver udnyttet efter fortjeneste, nemlig *Harald Jensen: Alstrup skole gennem 100 år* (1951) og *Th. Johansen: Om Aarestrup Skole i 300 Aar. 1648—1948* (1948), begge fra Himmerland. Den lokale skolehistories værdi ligger i det hele i øjeblikket først og fremmest i det stof, den — særlig fra folkeoverleveringen — formår at fremdrage om forrige århundredes skoleliv og lærergerning. Værdifulde eksempler i så henseende er de skolehistoriske afsnit i *Marius Hansen: Hornstrup Sogn* (1949) og *H. M. Henriksen: Ringe Sogn* (1948), der behandler henholdsvis et jysk og et fynsk sogn, samt for Sjællands vedkommende *A. Strange Nielsen: Starreklinte Skole gennem 100 Aar. 1849—1949* (1949).

Folkehøjskolens 100 års jubilæum i 1944 fremkaldte en righoldig og tildels meget værdifuld litteratur om højskolen i almindelighed og enkelte højskoler i særdeleshed, herunder den første videnskabeligt underbyggede fremstilling af højskolens historie, *Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841—1892* (1944). En fyldig oversigt over og kyndig vurdering af hele denne litteratur er givet i *Fortid og Nutid* bd. 17 af *Fridlev Skrubbeltrang*, der forøvrigt selv har bidraget med en instruktiv, populær skildring: *Den danske Folkehøjskole* (1946). Hvad der herudover er fremkommet til belysning af højskolens historie er af mere speciel art — erindringer og skildringer af enkelte skolars historie m. m. — og disse arbejder skal, uanset at mange af dem kan have stor værdi, ikke omtales her.

Hovedværket om den grundtvigske friskole er stadig Kristen A. Lange: *Den danske Friskole 1—2* (1933), til supplerung af hvilket tjener det af A. Ankerstrøm redigerede samleværk *Friskolen gennem hundrede Aar 1—3* (1946—49), der foruden en lang række bidrag til friskolens almindelige historie indeholder talrige, kortfattede biografier af fremtrædende friskolefolk samt ganske korte skildringer af de enkelte — herunder også de ikke mere eksisterende — friskolers historier. Et værk af tilsvarende karakter er A. Thyregaard: *De frie ungdoms- og efterskoler i Danmark 1—2* (1951). De fleste af de her behandlede skoler er dog af så ny dato, at skildringerne kun i ringe grad har historisk interesse; en undtagelse danner de efterskoler, der under fremmedherredømmet blev oprettet umiddelbart nord for Kongeåen med henblik på Nordsløvigs danske ungdom; de får en særlig skildring ved Palle Kirk i første bind, og en enkelt — forøvrigt den mest betydningsfulde af dem — har fået en fyldig omtale i *Kr. la Cour Pedersen: Minder fra Skolehjemmet i Skibelund* (1946).

Sønderjyske skolehistorikere har fået et yderst værdifuldt hjælpemiddel i *Methodisches Handbuch für Heimatforschung* i Slesvig-Holsten, der udkom i 1954 under redaktion af Peter Ingwersen. Det er næppe for meget sagt, at skolehistorien i dette værk står i centrum. Dr. Ernst Erichsen giver således en meget instruktiv metodisk vejledning i at drive skolehistoriske studier, mens lederen af det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp, dr. G. E. Hoffmann, gør rede for arkivernes skolehistoriske materiale, og Johann Grönhoff bringer en meget udførlig bibliografi over slesvig-holstensk skolehistorisk litteratur.

Den ovenfor nævnte dr. Ernst Erichsen må uden tvivl betegnes som den førende skolehistoriker syd for grænsen. Blandt hans seneste arbejder kan fremhæves en instruktiv redegørelse for den særlige slesvig-holstenske udformning af den indbyrdes undervisning: *Der wechselseitige Unterricht in Schleswig-Holstein* (Aus Schleswig-Holsteins Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Volquart Pauls, 1950) samt en

meget værdifuld redegørelse for de skolereformer, der gennemførtes i Angel omkring 1800, og som dannede optakten til rationalismens skole-reformarbejde i hertugdømmerne; den er under titlen *Die Schulverhältnisse in Angeln und die Adlersche Schulreform* offentliggjort i Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1952—53. Herudover er fremkommet en hel række udmærkede, mere specielle bidrag til belysning af det sydslesvigske skolevæsens historie, dels i form af tidsskrift-artikler, dels i form af afsnit i sognehistorier; det er ikke muligt her at anføre dem, det skal blot — i forbindelse med hvad ovenfor er sagt — fastslås, at de gennemgående ligger på et højere niveau end tilsvarende danske arbejder. Nævnes skal iøvrigt blot en for skolehistorien meget værdifuld kildepublikation, nemlig generalsuperintendent Jacob Fabricius' indberetninger fra en visitatsrejse 1639, der af *Wilh. Jensen* er offentliggjort i *Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte* 2. række 11.—12. bd. (1952—54).

Forøvrigt samler interessen sig, forsåvidt angår Sønderjylland, naturligvis i første række om, hvad der fra dansk side er fremkommet til belysning af landsdelens skolehistorie. For Sydslesvigs vedkommende er det eneste mere almene arbejde, der kan anføres, nærværende forf.s bidrag til Flensborg bys historie 1—2 (1953—55), i hvilket der under udnyttelse af det meget omfattende utrykte og trykte kildemateriale søges givet en sammenfattende fremstilling af såvel folkeskolens som den højere skoles udvikling i »Sønderjyllands hovedstad«. Ellers har interessen, når det drejer sig om Sydslesvig, fortrinsvis været koncentreret om, hvad der har eksisteret af dansk skolevæsen syd for den nuværende grænse. *Kjeld Galster* har således udførligt berettet om fordanskningen af Sydslesvigs højere skole i tiden mellem de slesvigske krige i de store afhandlinger i Sønderjydske årbøger 1946 og 1954: *Domskolen i Slesvig mellem Krigene og Flensborg lærde og real-skole*, ligesom han i Sønderjydske årbøger 1947 har biograferet *Chr. F. Monrad*, der mellem de slesvigske krige var knyttet til Flensborgs latinske skole, efter 1864 drev en meget anset dansk privatskole i Flensborg og i det hele taget har indlagt sig store fortjenester af danskheden i Sønderjylland.

For Nordslesvigs vedkommende skal anføres *H. Lausten-Thomsen: En kilde til stedhistorie* (Fortid og Nutid bd. 16), der understreger værdien af de skolekrøniker, hvis førelse blev påbudt lærerne i 1873, for lokalhistorien, specielt skolehistorien. En omfattende, på udnyttelsen af alt foreliggende kildemateriale baseret, skildring af skolevæsenets udvikling i en nordslesvigsk købstad er, af den der skriver disse linier, forsøgt givet i *Skolevæsenet i Sønderborg fra reformationen til 1864* (Sønderjydske årbøger 1945). Et tilsvarende forsøg er for et landsogns vedkommende gjort i *H. P. Jørgensen: Uge sogn* (1951). Hvad der ellers

er fremkommet til belysning af enkelte nordslesvigske lokaliteters skolehistorie i form af artikler og bidrag til sognehistorier skal ikke anføres her; det fortjener dog at fremhæves, at de skolehistoriske afsnit i de nordslesvigske sognehistorier gennemgående forekommer bedre underbyggede og mere afrundede end de tilsvarende afsnit i kongerigske sognehistorier.

En stor del af de fremkomne arbejder vedr. Nordslesvigs skolehistorie har forøvrigt deres særlige værdi derved, at de giver et langt mere nuanceret billede af forholdene indenfor såvel den offentlige som den private skole under fremmedherredømmet end det, man hidtil har haft; ganske særlig betydning har i så henseende første bind af fhv. amtsskolekonsulent *Nicolai Svendsens* erindringsværk *Sønderjyds Skæbne* (1953).

25-året for genforeningen, hvis bedste gave til Nordslesvig jo med rette siges at have været den danske skole, har endelig fremkaldt en rig litteratur, der på værdifuld måde tjener til belysning af såvel den bevægede overgangstid som af det danske skolevæsens udvikling efter 1920; her skal blot anføres den sammenfattende skildring *Træk af sønderjyds Skoleliv efter 1920*, som *Th. Roust* har givet i: Nordslesvigs aandelige Genforening med Danmark (1948). Sluttelig skal nævnes, at et omfattende dokumentarisk materiale vedrørende det tyske skolevæsen i Nordslesvig under besættelsen af *Johan Hvidtfeldt* er fremlagt i bd. 14 af *Den parlamentariske kommissions beretning* (1953).

Anmeldelser

Konservering af fisk i historisk belysning.

Charles L. Cutting: Fish Saving. A History of Fish Processing from Ancient to Modern Times. Leonard Hill Limited. London 1955. 372 sider.

Forfatteren til foreliggende værk er embedsmand ved Humber Laboratory for Research in Fish Technology of the Food Investigation Organisation of the United Kingdom Government Department of Scientific and Industrial Research. Denne lange titel anføres ikke for det kuriøse skyld, men også for at vise, at det er en mand med virkelig indsigt i emnet, der har grebet pennen. Derfor er det jo ikke sikkert, at der ville være kommet noget godt ud af den litterære virksomhed. Når det er sket, skyldes det, at forf. ved siden af sin tekniske indsigt er vel orienteret i fiskeriets historie også uden for England. Det er dog det engelske fiskeri, der har hans store interesse, selv om megen opmærksomhed ofres på Nordamerika, hvis tidlige historie i høj grad var knyttet til fiskeriets udvikling.

Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at der i den meget omfattende litteraturliste kun findes ialt 13 bøger af ikke-engelske forfattere, og heraf er de 7 oversættelser til engelsk. Det manglende kendskab til undersøgelser udenfor den engelsktalende verden opvejes i nogen grad ved den fordybelse i engelske forhold, hvor det — takket være rigdommen på bevarede arkivalier selv fra gammel tid — er muligt at få præcise oplysninger om fiskeriforhold. Eksempelvis omtales et fiskehandler-gilde i London allerede i 1154.

Hovedvægten lægges i bogen på tiden efter overgangen til industrialiseringen, og forf.s praktiske indstilling fornægter sig ikke, såvist som der også findes et afsnit om den fremtidige udvikling. Hvor stor interesse det end kan have for verdens levnedsmiddelforsyning, er det dog for den historisk interesserede først og fremmest gennemgangen af de ældre konserveringsmetoder: saltning, tørring og røgning og de nyere metoder ved isning og henkogning, der tager interessen fangen. De ældre metoder har gentagne gange været genstand for behandling af historikere, uden at disse måske altid har haft den tilstrækkelige praktiske indsigt i problemerne. Denne sporer man her bestandig bag diskussionen, og bogen er da et udmærket udgangspunkt for videre undersøgelser på dette felt, hvor meget nyt stof vil kunne fremdrages. Om hermetikken og beslægtede konserveringsmetoder findes ikke mange værker af historisk skolede. Cuttings oversigt vil vise sig velegnet som indføring i emnet. Han påpeger — som oftere i sin bog — den vigtige kendsgerning, at først når en vis social og teknisk standard er nået, kan en nyhed nyttiggøres. Det gælder netop den nye konserveringsmetode, der faktisk var klar til brug i 1681, da den franske fysiker Denis Papin

opfandt trykkogeren, den såkaldte Papin's gryde. 1682 serverede han for en kreds af videnskabsmænd til deres store forundring og fornøjelse en middag bestående af henkogt kød og fisk, men praktisk betydning fik metoden først langt senere, nemlig under Napoleonskrigene, hvor man havde behov for at kunne forsyne de vældige hærmasser med frisk føde eller noget, der kom nær hen derimod. 1810 kan metoden siges at være gennemprøvet og akcepteret i form af henkogning i glasbeholdere. Sin store udvikling fik konserveringsmåden, da man gik over til fortin-nede blikbeholdere; patentet udtoges 1810, men fik først betydning fra o. 1820.

Tilførslen af frisk fisk til forbrugerne får også en udførlig omtale. Det kan enten ske ved at holde fisken levende i hyttefade eller i skibe med indbygget dam eller ved nedisning og i nyere tid nedfrysning. Det ældste eksempel fra England på skibe med dam til levende fisk er fra 1712; sandsynligvis er skibene overtaget direkte fra Holland, hvor man i 100 år eller måske mere havde anvendt sådanne til transport af levende fisk. Fra Danmark kan bringes et supplement til Cuttings fremstilling, idet hollænderen Zirich Foogertz og hans konsorter i 1619 fik 10 års privilegium på at føre levende fisk fra Øster- og Vestersøen til købs med waterskibe.

Overalt i bogen sættes de behandlede konserveringsmetoder i forbindelse med den almindelige tekniske udvikling indenfor fiskeri og transportvæsen, hvorved sammenhængen i det historiske forløb belyses fra flere sider. Bogen må derfor også være af interesse udover den kreds, der er specielt interesseret i fiskeriets historie.

Holger Rasmussen.

En metodisk håndbog i hjemstavnsforskning.

Methodisches Handbuch für Heimatforschung aufgezeigt am Beispiel Schleswig-Holstein. Herausgegeben von *Peler Ingwersen*. Gottorfer Schriften III. Slesvig 1954. 328 s.

I rækken af »Gottorfer Schriften zur Landeskunde Schleswig-Holsteins«, der udgives af »Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung Schleswig« foreligger nu ovennævnte håndbog, der er fremgået af et samarbejde mellem ikke mindre end 20 forfattere, hvoraf nogle har skrevet flere afsnit. Bogen, der udsendes indbundet i et praktisk bind og i et behageligt format, men på grimt papir, indledes med to mindre afsnit, et om arbejdsmetode og oplysninger om litteratur og arkivalier og et om landskabets geologi, meteorologi, plante- og dyreliv samt naturfredning. Derefter følger bogens hovedafsnit om »historien« (Geschichte), begyndende med oldtiden og ført frem til vor egen samtid. Der slutes af med afsnit om folkeminder i videste betydning og om de tre dialekter, der tales i Slesvig og Holsten (nedertysk, nordfrisisk og »plattendansk«), og i et tillæg følger en udførlig biografi, udarbejdet af direktøren for Landesbibliothek i Kiel, dr. Olaf Klose, en fortegnelse over museer i de to landsdele og over de videnskabelige institutioner, der er nævnt rundt om i bogen, samt adresser på de medvirkende forfattere, om hvem det oplyses, at de står til disposition med videregående oplysninger og rådgivning.

Der gives naturligvis i et værk som dette i ikke ringe udstrækning

oplysning om, hvor man skal søge mangt og meget i biblioteker, museer og arkiver; det er sådant set kun, hvad man venter at finde, og man vil vel snarere mene, at der her er tilmålt sådant stof for ringe plads; gennem litteraturhenvisninger rækkes der dog utvivlsomt en udmærket håndsrækning til de søgende.

Det værdifulde ved bogen ligger imidlertid efter min mening på et andet område, nemlig deri, at der gives den, der vil arbejde med en egnshistorie, oplysninger om, hvorledes der kan stilles spørgsmål til det bevarede kildemateriale (herunder også samtidige medborgeres hukommelse). Der er ingen tvivl om, at der vil kunne hentes megen inspiration ved læsning af visse af bogens afsnit, heller ikke om, at den, der vil følge bogens anvisninger, må være forberedt på et grundigt, dybtgående arbejde, hvis der skal komme noget ud af hans studier. Lad mig nævne en side af forskningsarbejdet som den såkaldte »Verkartung der Kirchenbücher« (d. v. s. udskrivning af kirkebøgernes oplysning på kort), hvorved der — gennem et betydeligt arbejde — fremkommer et fortrinligt materiale til slægtshistorie som til statistiske undersøgelser over en landsbys eller et sogns befolkning. En side af egnshistorien, til hvis udforskning der gives udførlig vejledning, er også landdistrikternes skolehistorie, idet forfatterne her ligefrem tænker sig, at de på denne måde fremkomne skolehistorier ad åre skal kunne danne grundlaget for udarbejdelsen af den behandling af Slesvigs og Holstens skolehistorie, som endnu savnes. Interessant er også det afsnit, som rektor i Tønning, Chr. Petersen, har skrevet om udarbejdelsen af en nutidshistorie (Gegenwartschronik); det hedder heri — vel som en slags motivering —, at egnshistorikeren let kan fastholde det i sin samtids historie, som eftertiden kun med stor møje vil kunne udforske; afvises kan en sådan tanke naturligvis ikke, men det vil unægtelig kræve nogen resignation at foretage sådanne studier til brug for fremtidens lokalhistorikere; for det drejer sig ikke om at føre en dagbog, men derimod om at indsamle stof ad mange veje. Arbejdet tænkes lagt an med 1939 som begyndelsesår og med egnens lærer som medium; landsbyen, hvoraf der skal gives »ein klares und unverfälschtes Bild«, betragtes fra fire synsvinkler: sociologisk, økonomisk, kulturelt og politisk; det vil føre for vidt at komme nærmere ind herpå, dog må det måske bemærkes, at der gæes forholdsvis lempeligt hen over den partipolitiske udvikling siden 1939, mens til gengæld det nationale mindretal, hvor et sådant findes, i høj grad er i søgelyset, og forsåvidt heller ikke med urette, som dette problem har sin ganske særlige interesse for egnshistorikeren.

Det er således en nyttig bog, der her er udsendt, nyttig først og fremmest for den, der vil arbejde med egnshistorien i de to hertugdømmer, men også af værdi for den, der under studiet af andre egnes historie søger inspiration og nye synspunkter for sit arbejde.

C. Rise Hansen.

Københavns Snedkerlaug gennem fire hundrede år.

Københavns Snedkerlaug gennem fire hundrede år. 1554—1954. Tekst af Tove Clemmensen, Georg Nørregaard og Helge Søgaard. 340 s.

Indenfor moderne, dansk kunsthåndværk spiller fremstillingen af møbler en ganske særlig rolle; ikke blot trænger sansen for gode og smukke

møbler mere og mere igennem herhjemme, men som eksportvare har danske møbler i stigende grad fået et navn på verdensmarkedet. Det er så meget mere påfaldende som den gennemførte industrialisering ellers truer snedkerfaget på flere fronter; årsagerne til den heldige udvikling i Danmark er på den ene side den nære forbindelse mellem møbelarkitekter og fagets udøvere, på den anden side fagets egen voksende erkendelse af, at kun ved fremstilling af kvalitetsvarer kan man sikre produktion og afsætning.

I anledning af 400 året for laugsartiklerne af 1554 har Københavns Snedkerlaug udsendt en publikation, der ikke blot giver en fremstilling af laugets indre historie, men også giver forklaringen på, at dansk møbelkunst står så højt, som tilfældet er. Man har ladet tre specialister behandle hver sit afsnit. Museumsdirektør, dr. phil. *Helge Søgaard* er vendt tilbage til sit gamle interesseområde og har skrevet laugets historie indtil næringsfrihedens indførelse. På baggrund af den almindelige udvikling indenfor laugsvæsenet viser han, hvorledes Københavns Snedkerlaug, der blev stiftet 1554, var det første af denne art i kongeriget, og sætter dets historie i relation til regeringens politik overfor håndværkslaugene, som den fik udtryk i forordningen om laugenes ophævelse 1613, deres genoprettelse i 1622 og i enevældens forsøg på at skaffe regeringen et fast greb om håndværkernes organisationer i 1682. *Søgaard* fremhæver de træk, der skiller det københavnske snedkerlaug ud fra øvrige, tilsvarende laug i landet, navnlig markeret ved særbestemmelserne 1756 og 1762, og understreger de muligheder, som de københavnske laugsmedlemmer i de følgende hundrede år fik for at tilegne sig større faglig dygtighed og dermed give deres produkter en højere kvalitet end i det øvrige land. Derimod har forfatteren afholdt sig fra en analyse af, hvorfra laugene fik sine medlemmer; forbindelserne med udlandet er antydnet, men for svendevandringerne med særligt henblik på de københavnske forhold er der ikke gjort rede. Tiden fra 1862 til 1954 har dr. phil. *Georg Nørregaard* behandlet. Han har fremstillet de følger, som næringsfrihedens indførelse fik for laugsorganisationen, påvist, hvorledes laugets gradvis omdannes til en arbejdsgiverforening med mange forgreninger og med den hovedopgave at dæmme op for svendenes lønkrav. Hertil kommer de problemer, der følger med den voksende industrialisering, hvor enkelte mestre specialiserer sig i fremstilling af specielle møbeltyper både til hjemmemarkedet og til eksport, og erkendelsen af, at kun ved kvalitetsarbejde kan man hævde sig. Nye produktionsmetoder og nye materialer ændrer det gamle håndværks karakter i en sådan grad, at det truer med at løsrive sig fra træet, som dog er fagets grundlag. Her kommer også problemet om de ufaglærtes stilling ind i billedet, og forfatteren peger på den fare, det kan medføre for det fine kvalitetsarbejde. Ganske naturligt kommer *Georg Nørregaard* ind på den umådelige betydning, som snedkerlaugets udstillinger har haft; den første af de årlige udstillinger blev arrangeret i 1927, og det er en kendt sag, at disse nu møder en ganske særlig opmærksomhed som udtryk for, hvad fagets udøvere formår.

Medens man i en lang årrække har syslet med fajance-, porcelæn-, sølv- og tinmærker, er det først i de senere år, man i Danmark har taget sig for at undersøge signering af møbler. Opgaven er måske nærliggende, men den vanskeliggøres ved, at mestersignaturer af møbler aldrig har fundet samme udbredelse som for andre produkter. Tilmed er de tit an-

bragt på vanskeligt tilgængelige steder. Museumsinspektør, fru *Tove Clemmensen* har udført et fortjenstfuldt arbejde ved at indsamle dette materiale, og i det foreliggende værk har hun publiceret eksempler på signerede, københavnske møbler. I tidsfølge redegøres for de mestre, der har signeret deres arbejder, og teksten ledsages af et fortrinligt billedmateriale. Alene som dateringsmiddel er dette afsnit meget værdifuldt for enhver museumsmand og en inspiration til videre undersøgelser indenfor møbelkunstens historie.

Skønt snedkerlaugets jubilæumsbog er blevet til ved flere forfatteres samvirke, er den ikke blot blevet en harmonisk fremstilling af laugets historie, men også et meget nyttigt værk, der hæver sig over flertallet af den slags publikationer.

Svend Larsen.

Faaborg Bys Historie.

Aage Fasmer Blomberg: Faaborg Bys Historie. Udgivet af Faaborg Byhistoriske Arkiv, II, 1750—1914. Faaborg 1956. 512 sider.

Kun eet år efter udsendelsen af første bind foreligger anden og sidste del af lektor Aage Fasmer Blombergs værk om Faaborg. I tre store afsnit med 1837 og 1870 som skel skildres på samme grundige måde som i første bind, hvorledes bystyre, erhvervsudvikling og dagligliv har formet sig i Faaborg fra stavnsbåndstiden til første verdenskrig. Den velskrevne, måske lidt brede fremstilling afsluttes af et meget nyttigt register og en god indholdsfortegnelse, der gør det let at finde frem til den store bogs mange oplysninger. Illustrationerne er forholdsvis få, men gode. Kulturhistoriske småtræk bringer jævnlig afveksling i læsningen, bl. a. kan kapitlet »Det nye rådhus« fremhæves som et udmærket tidsbillede.

Det er et kildemateriale af imponerende omfang, forfatteren har gennemgået og bearbejdet. Ikke mindst afsnittene om erhvervslivet har kostet et stort arbejde. Som læserne af første bind vil vide, lægger forfatteren megen vægt på denne side af byens historie, og da man ikke forstår bysamfundets udvikling uden et grundigt kendskab til handelens og håndværkets vilkår, er der al grund til at glæde sig over det smukke arbejde, der er ydet. Som et eksempel på de mange gode enkeltheder kan nævnes, at forholdet mellem land og by sættes i ny belysning. Med udgangspunkt i klager og indberetninger af forskellig art er dette hidtil som oftest blevet skildret som idel kiv og strid: landhåndværkere contra byhåndværkere og hissekræmmere contra købmænd. Disse modsætninger hører vi naturligvis også om — en af Faaborgs største købmænd, agent Voigt, talte således byhåndværkernes sag i Roskilde stænderforsamling, og vi følger kampen mellem byen og omegnens udskibningssteder op igennem det 19. århundrede — men dermed er ikke alt sagt. Forfatteren kan nemlig godtgøre, at både købmænd og håndværkere har kunnet skaffe sig driftskapital i oplandet ved lån såvel hos godsejere, forpagtere og præster som møllere og bønder — ja endog landhåndværkere.

Som man kunne vente, gøres der godt rede for byens store handels-huse som Ploug og Voigt, hvis ledere vi atter møder i skildringen af de politiske forhold. Det er unægtelig et vidnesbyrd om den ringe interesse, der hidtil er blevet købstadspatriciatet til del, at man i standardværket

»Dansk biografisk Leksikon« leder forgæves efter deres navne. På dette område betegner bogen et stort fremskridt. Til gengæld bringer »Danske politiske Breve« (Kbh. 1945—49) nogle breve fra Voigt og Ploug til Orla Lehmann (nr. 331, 334, 337, 438 og 720 jfr. 373), der afgjort burde være kommet fremstillingen til gode, men dette værk er der ikke taget hensyn til. Således er det s. 335 f. efter en kopi citerede brev trykt efter originalen i »D. p. B.« (II, 170 f.). Heller ikke Sven Henningsens »Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket« (Göteborg 1944) har sat sig spor i skildringen, skønt denne bog rummer adskilligt af interesse for købstæderne, herunder Faaborg. Det skal dog med det samme tilføjes, at forfatteren råder over et så rigt materiale, at det udmærket kan stå alene. Men efterhånden som antallet af »rigs-historiske« undersøgelser vokser, øges også trangen til at få problemerne belyst og efterprøvet fra lokalhistorisk side. Man kan i denne forbindelse tænke på bøger som Harald Jørgensens »Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede« (Kbh. 1940), Rich. Willerslevs »Studier i dansk Industrihistorie 1850—80« (Kbh. 1952) eller P. G. Lindhardtts »Vækkelser og kirkelige Retninger i Danmark« (Kbh. 1951).

Forskellige andre randnoter af større eller mindre vægt kan tilføjes. Det kan ikke nægtes, at det er en skuffelse, at man ganske savner skildringer af byggeskik og boligkultur. Der er noget urimeligt i, at man får mere at vide om brolægning og gadefejning, end om hvorledes folk byggede og boede. Selv om dette område måske er forfatteren fremmed — man kan jo ikke beherske alle felter — så kunne et fyldigere og så vidt muligt dateret billedstof for en stor del have afhjulpet denne mangel. C. C. Haugners »Nakskov Købstads Historie« III (Kbh. 1936) især s. 151 ff. er i så henseende et eksempel til efterfølgelse.

Det kan endvidere heller ikke skjules, at skildringen af det religiøse liv ikke indfører de forventninger, man måtte nære efter læsningen af bind I. Men det skyldes måske, at kilderne svigter.

Til de mindre indvendinger hører, at der s. 174 turde skulle stå »infra dignitatem«, at omtalen af Falsled s. 208 ikke ret forstås, før man er kommet til s. 277, at omtalen s. 328 af udfaldet fra Fredericia er lovlig flot, og endelig at man på billedet s. 395, der er dateret »ca. 1905«, ser Frederik VIII's navnetræk.

Er »Faaborg By's Historie« således på visse punkter noget traditionelt anlagt, og kunne man forskellige steder have ønsket, at forfatteren havde været lidt mindre tilbageholdende med sine egne meninger og synspunkter, så er der god grund til at være ham taknemmelig for det store arbejde, han har udført, og for den tiltalende måde, hvorpå han har fremsat sine resultater.

Johan Jørgensen.

Viborg bys borgerbog.

Viborg Bys Borgerbog 1713—1860, udarbejdet af *Otto von Spreckelsen*. Viborg byhistoriske Arkivs Forlag, 1955. 471 sider.

Gennem en lang årrække har Otto v. Spreckelsen systematisk indsamlet personalhistoriske oplysninger om Viborgs borgere. Viborg byhistoriske Arkiv har foranlediget, at materialet nu er udnyttet i dette værk, der

omfatter 1876 personer, som i tiden fra 1713 til 1860 har taget borgerskab i Viborg. Kildematerialet består først og fremmest af justitsprotokoller og rådstueprotokoller, men det er suppleret med et omfattende stof fra kirkebøger, skifteprotokoller, skøde- og panteprotokoller, lægdsruller, folketællinger m. v., ligesom aviserne i Viborg er udnyttet. Personerne er opført i kronologisk rækkefølge efter år og dato for borgerskabet med angivelse af fødested og næring. Endvidere er der i så vid udstrækning som muligt nævnt fødsels- og dødsdato, forældrenes navne og oplysninger om hustruer og deres forældre. Den overskuelige opsætning gør det muligt at skaffe sig hurtig orientering, og bogens værdi forøges ved det fyldige personregister suppleret med et stedregister. Man begræder, at bogen på grund af det manglende arkivstof begynder så relativt sent, men i den foreliggende form er den et fortrinligt hjælpemiddel ikke alene for personalhistorikere, men også for købstadhistorikere.

Svend Larsen.

Sophie Brahes regnskabsbog.

Sophie Brahes Regnskabsbog 1627—40. Udgivet af Jysk selskab for historie, sprog og litteratur ved *Henning Paulsen* under tilsyn af Johan Hvidtfeldt. 1955. 256 s.

Opmærksomheden skal henledes på denne kildepublikation, fordi den meddeler et væld af træk, som har den allerstørste kulturhistoriske interesse. Først og fremmest giver den et billede af godsdrift og af en adelsfamilies liv på Christian 4.s tid. Hyppig optagelse af lån afslører en trods udstrakte godser såre anspændt økonomi. Over indtægter og udgifter, store som små, førte Sophie Brahe troligt regnskab år for år, medens hendes mand Holger Rosenkrantz syslede med teologi og overlod driften af Rosenholm og de andre gårde til hende. Handel med landbrugsprodukter, betaling til alle slags håndværkere og indkøb af varer spiller den største rolle. Man får talrige glimt af bierhvervene på godset. Nok købes der store mængder fisk, men der anskaffes også somme tider et fiskeredskab, f. eks. bundgarn, våd og togger, som man ejendommeligt nok i nogle tilfælde har fået fra København eller Viborg. Indimellem kommer poster som »1 hat til Holger« og »3 par strømper til drengene«. Den lærde Holger optræder ellers mest unævnet, når der er udbetalt penge til bogførere eller bogbindere. At kirkerne under godset må udsmykkes og holdes ved lige, kan ikke undre. En stadig genkommende udgift er offeret til præsten, som herskabet må betale for alle folk på gården. Den høje sociale position har kostet store summer. Bryllupsgaver og faddergaver skulle gives ikke blot til en stor slægt, men også til undergivne nær og fjern. Når mændene i Dagstrup, Hvilsager og Mørke førte sommer i by, kom optogene åbenbart også op på herregården, i hvert fald bogføres 3 rdlr., vel en til hver by. Dernæst almisser. Man fornemmer tidens uro, både krig og åndelig strid, når talen er om »en fattig fordreven bisp«. Gejstlige, studenter o. m. a. bliver hjulpet, nævnes skal »en fattig dum præst« og »endnu en gammel fattig mand, som har holdt sin søn til skole«. Hver rejse, herskabet er ude på, giver anledning til en post, der hedder »stakler på vejen«. Til sidst lidt forundring over, at professionsnavne ikke altid bliver opført i sageregistret.

Resultatet er, at man for at finde alle omtaler af en bestemt profession foruden at benytte sagregisteret må lede efter tilnavne igennem hele navnerregisteret, som er ordnet efter fornavne og slægtsnavne.

Peter Michelsen.

Sognehistorie.

C. Klitgaard: Vrensted Sogn. Udgivet af Historisk Samfund for Hjørring Amt. 1955; 224 s.

Ingen behersker en landsdels historie i tilnærmelsesvis samme udstrækning som lokalhistorikernes Nestor Carl Klitgaard behersker Vendsyssels. Gennem et langt livs utrættelige forsken i kilderne har han erhvervet et overvældende fond af viden om steder såvel som om personer.

Af dette fond har han øst flittigt ved udarbejdelsen af Vrensted sogns historie, og derved gjort den til en bog, som slutter sig smukt til den lange række af hans tidligere arbejder.

Navnlig takket være den intense udnyttelse af tingbøgerne, som for Børglum og Jerslev herreder rækker meget langt tilbage, formår han ved en række konkrete træk fra dagliglivet at give liv over tider, hvorfra de fleste sognehistorier ellers er meget skematiske. Om krohold og smugkroer giver denne bog således langt mere end nogen anden sognehistorie fra det 17. århundrede. Ligesom Klitgaards øvrige arbejder bringer bogen et væld af personalhistoriske oplysninger. Imponerende er skildringen af en storbondeslægt fra det 17. århundrede. De store personal- og gårdhistoriske kundskaber kan vel i det lange løb virke lidt tyngende på fremstillingen, men bogen mangler ingenlunde drastiske skildringer. Degnen Martin Dietz' bedrifter og morddramaet fra Vrensted 1857 bidrager i høj grad til at gøre udtrykket: »norden for lands lov og ret« forståeligt.

Formelt slutter Vrensted Sogn sig således til Klitgaards tidligere bøger. Den er opdelt i en række mindre tildels meget små afsnit: topografiske forhold, befolkningsforhold, ejerlav, handelsforhold, krohold, blystøbere, sognepræster, kirken o. s. v., hvad der afgjort har sine store fordele, men som kan gøre det vanskeligt for læseren at se sammenhængen mellem de enkelte begivenheder, eller at danne sig et billede af sognets forhold på bestemte tidspunkter.

Bogen er fortjenstfuldt forsynet med gode kildehenvisninger samt med person-, sted- og emneregister.

Gunnar Olsen.

H. M. Henriksen: Ryslinge Sogns Historie. Eget forlag. 1955; 232 s.

For enhver sognehistorie gælder det, at den må indeholde en blanding af almene og særegne træk. Den sociale struktur har et umiskendeligt fællespræg i næsten alle landets sogne og den samme politiske, økonomiske og kulturelle udvikling er gået hen over dem.

Alligevel er to sognes historie aldrig helt ens. Ethvert sogn har individuelle drag; som regel er det kun nuancer indenfor samme ramme, men det hænder dog, at et sogn bryder ud af det sædvanlige skema,

således at dets historie ikke alene kommer til at fremhæve sig skarpt overfor andre sognes, men tillige så det bliver banebrydende for udviklingen på væsentlige punkter.

Et sådant sogn er Ryslinge. Gennem det sidste hundredår har det stået i første række på mange områder indenfor den folkelige udvikling. Her dannedes den første frimenighed, Kristen Kold byggede sin første højskole her; sognet fik landets første øvelseshus (forsamlingshus). Og for at gå til et ganske andet område: herfra stammer den berømte fynske kvægrace.

Derfor er det meget fortjenstfuldt, at H. M. Henriksen nu har skrevet Ryslinge sogns historie. Vel er der skrevet meget og mange steder om de mænd, som virkede i sognet, men her sanles det for første gang på eet sted. Vi hører om Vilhelm Birkedal, fra hvem de afgørende impulser udgik, om Kristen Kold, Karl Povlsen, Alfred Povlsen, Thorkild Skat Rørdam og om de mange andre mænd, om hvis ord og gerninger der kom til at stå så stort gny, og vi hører om den befolkning, som bød den fornødne åndelige jordbund for udviklingen.

H. M. Henriksen nøjes dog ikke med at fortælle det sidste betydningsfulde hundredår af sognets historie. Han følger historien så langt tilbage, som sporene rækker, skriver om oldtidsfund, stednavne, om de enkelte landsbyer, hovedgårdene og de enkelte bøndergårde, ligesåvel som den nyeste erhvervsmæssige udvikling med andelsforetagender og fabrikker skildres.

I forsøgene på at sætte landsbyernes og landbrugets forhold ind i den almindelige udvikling spores nogen usikkerhed, og der synes ikke at være gjort noget særligt energisk forsøg på at finde frem til de kilder, der kunne have givet fastere grund under fødderne. Man finder også adskillige kedelige trykfejl (eller læsefejl) som mission for missive og sukker for subscr.(iptio). Ejendommelig virker en forveksling mellem Christian III.s enke Dorothea og Christian I.s enke af samme navn. Hvis sidstnævnte skulle have gjort det, der tillægges hende, skulle hun jo have nået de halvandet hundrede år.

Men disse indvendinger vejes fuldt ud op af bogens fortjenester. Det er en sognehistorie, man læser med glæde.

Gunnar Olsen.

Regnar Knudsen: Vejlbj - Risskov gennem Tiderne. Udgivet af Vejlbj-Risskov kommune. 1955; 362 s.

Vejlbj er gået ind i den efterhånden lange række af sogne, som i den nyeste tid er opslugt af en storby. Vel har sognet beholdt sin kommunale selvstændighed, men erhvervs- og bebyggelsesmæssigt er det gået op i Stor-Århus. I erkendelse heraf og som et mindeskrift om den gamle landsby og det liv, der levedes i den, har hjemstavnsforskeren, lektor Regnar Knudsen udarbejdet sognets historie.

Bogen giver en indgående skildring af sognet, fra geologi, plante- og dyreliv, naturværdier, folkemål og stednavne, til historiske minder, folkeliv, landbohistorie og udviklingen til forstad.

Tyngdepunktet i den omfangsrige og stateligt udstyrede bog er lagt i det sidste hundredårs udvikling. Vi får en indgående beskrivelse af livet, som det formede sig fra ca. 1850 og fremefter, af dagliglivets

arbejde, af fester og højtider og af de store begivenheder, der indtraf, således af de tyske besættelser i 1848—49 og i 1864. Ligeledes fortælles der om landsbyen og dens enkelte gårde, og der gøres rede for adskillige af de slægter, som gennem længere tid har boet i Vejlbjby, og som har været af særlig betydning for sognets liv og udvikling. Vi hører om præsterne, blandt hvilke de mest kendte er Henry Ussing og H. Martensen-Larsen, om lærerne, om lægerne ved Det jyske Asyl og om forstanderne for Vejlbjby højskole (sen. landbrugsskole). Til slut skildres udviklingen fra landsbysamfund til forstad, hvorunder der særlig gøres rede for byplanudviklingen og for Vejlbjby's betydning som rekreatiionssted for byboerne med badestranden ved Vejlbjby Fed.

Gennem hele bogen mærker man den kyndige hjemstavnsforsker og øvede skribent. Man ser med glæde, at han mellem sine kilder har brugt sogneforstanderskabets og sognerådets protokoller, men kan dog i denne anledning ikke tilbageholde et lille hjertesuk: hvornår vil alt det øvrige rige kildemateriale, der findes i amtsarkiver, i amtsrådsarkiver og adskillige andre arkiver blive blot nogenlunde udnyttet i sognehistorier og anden lokalhistorisk forskning?

Gunnar Olsen.

Landbrug og bebyggelse.

Nordisk Kultur XIII. *Landbrug og bebyggelse*. Teknisk Kultur II. Udg. af Sigurd Erixon. J. H. Schultz Forlag (Albert Bonniers Förlag, Stockholm, og H. Aschehoug & Co.s Forlag, Oslo). 1956. 317 s.

Med dette bind afsluttes udsendelsen af det store værk Nordisk Kultur, 25 år efter at det første bind så dagens lys. I forordet gør udgiveren, der tillige har været redaktionssekretær for hele værket, boet op. Det er interessant at sammenligne dette forord med det i bindet om kunst 1931. Den oprindelige plan har måttet modificeres på forskellige punkter. 34 bind er der kommet ud af arbejdet, selv om man formelt har holdt fast ved den første inddeling i 30. Denne imponerende række af teknisk set tiltalende bøger udgør ikke et så afrundet og logisk opbygget system af skildringer af kulturens enkelte sider, som først var tænkt. Årsagerne hertil er mange, først og fremmest vel forskningens uensartede stade inden for forskellige sagområder. Særlig må det nok beklages, at de påtænkte bind om Social struktur og Nordisk retsliv ikke er blevet til noget. Som en af grundene til, at værkets enhed er brudt, peger udgiveren på den kulturhistoriske forsknings fremgang inden for det lange spænd af år, hvori værket er udkommet. Værre er det, at de enkelte bind ofte mangler enhed, fordi manuskripterne i en del tilfælde er afsluttet med adskillige års mellemrum. Dette til trods kan man berolige redaktionssekretæren, når det efter skildringen af vanskelighederne ved udgivelsen af værket beskedent hedder: »Vad som trots dessa hinder kunnat åstadkommas är resultatet av en samnordisk ansträngning, om vars värde och nytta det tillkommer framtiden att döma.« Det kan nemlig allerede nu siges, at nogle, men ganske vist også kun nogle af bindene i værket Nordisk Kultur er blevet hyppigt benyttede håndbøger, som man ustandseligt må foretage opslag i.

Det nu udkomne bind Landbrug og Bebyggelse er nok et af dem, der

vil blive benyttet en del. Man kan vist uden at gå nogle af de andre forfattere for nær hævde, at det først og fremmest skyldes et enkelt bidrag, der optager over halvdelen af bogen, Sigurd Erixons eget om »Lantbruget under historisk tid med særskild hänsyn till bondetraditionen«. Denne afhandling er en omhyggelig gennemgang af jorddyrkningsmetoder i hele Norden. Materialet hertil er hovedsagelig hentet fra bondetraditionen, sådan som den først er skriftfæstet i vor tid eller i det mindste i nyere tid. Man savner noget om husdyrene, som faktisk kun omtales i deres egenskab af gødningsproducenter. Detaljer kan blive lidt unøjagtige for enkelte dele af det store landområde, der behandles. F. eks. har tang i Danmark været brugt som gødning ikke blot i Vestjylland, men også ved forskellige kyster af de indre farvande. Billedet s. 118 er ikke fra Nationalmuseet, men fra Dansk Landbrugsmuseum, og den afbildede ard er en rekonstruktion af den fra Donneruplund, ikke af den fra Døstrup. Det er den rent tekniske side af landbruget, man får noget at vide om, hvorimod det erhvervshistoriske, økonomiske, åbenbart er gledet ud ved de omtalte ændringer af værkets helhedsplan. Til gengæld bliver det nordiske stof om muligt placeret i europæisk sammenhæng, sådan som det jo er Erixons styrke. Det letter ham arbejdet, at netop den materielle kulturs udforskning, den europæiske etnologi, er en forholdsvist ung videnskab, hvis litteratur endnu ikke er ret omfattende. At gå direkte til råmaterialet, hvert enkelt lands ældre landbrugslitteratur og for det meste uregistrerede bondetradition, er i videre omfang umuligt.

Man må således endnu en gang beundre den nordiske folkelivsforskningens førstemand for omfattende lærdom og overlegent klarsyn. Det bør dog tilføjes, at han på sine medforfatteres bekostning næsten uanstændigt har draget fordel af sin stilling som udgiver af bindet. For medens han selv endnu i korrekturen har suppleret sine noter med hensyn til litteratur udkommet endda i selve trykkeåret 1956, er i hvert fald to af de øvrige bidrag afleveret i manuskript så tidligt som 1944 og 1947 og kun yderst nødtørftigt suppleret siden. De må derfor uvægerligt på visse punkter virke forældede allerede ved fremkomsten.

Det gælder Ole Klindt-Jensens gode og instruktive skildring af landbruget i Norden i forhistorisk tid. For den interesserede almenhed giver noterne ringe hjælp til videre læsning, eftersom forfatteren ikke har haft lejlighed til at føre henvisningerne à jour og f. eks. i stedet for de ældre småartikler af Hatt og Glob nævne de større bøger om henholdsvis oldtidsagre og oldtidspløve, som udgiveren selv i sit bidrag har talrige henvisninger til. Det er heller ikke vanskeligt at pege på nyheder, der ikke er taget hensyn til i Åke Campbells bidrag om brød og brødhusholdning hos de nordiske folk. Nævnes kan den ved udgravning fremdragne brødstump fra 1300-årene fra Store Valby. H. P. Hansens bog om »Bondens brød« er heller ikke blevet medtaget blandt de omtalte nordiske hovedværker om brød. Fornemst blandt disse er som bekendt Campbells egen store etnologisk-historiske undersøgelse »Det svenska brödet«, så det er solidt stof, der indgår i hans korte oversigt i dette bind af Nordisk Kultur. Dernæst følger en artikel af Sten Simonsson »Om ölbrygdens uppkomst i Norden«, som bl. a. indeholder nogle vidtspredte oplysninger om primitive kogemetoder.

Bogens sidste 40 sider er helliget »bebyggelse«, 10 sider til Axel Steensberg for Danmarks vedkommende, 10 til Halvor Vreim for Norge og 20

til Sigurd Erixon om »Bebyggelsestruktur och bysamfällighet i Sverige«. Man beklager, at det ikke har været muligt at sætte begrebet »bebyggelse« ind i større kulturgeografisk sammenhæng. Det har vel været tanken med det bind, der ifølge den oprindelige plan for værket skulle omfatte »Naturlandskap och kulturbygd i Norden. Landskabshildens förändring genom människans inverkan«.

Til slut en enkelt pedantisk bemærkning: Den samme vestjyske jernalder-boplads optræder under to forskellige betegnelser hos de to danske forfattere (og i registeret), »Fjande« og »Nr. Fjand, Vestjylland«. Det kan forvirre udlændinge.

Peter Michelsen.

Sædelighedsforhold.

Georg Hansen: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede. Det danske Forlag, 1957. 237 sider.

Denne bog er tredje bind i rækken af Georg Hansens kulturhistoriske skildringer fra det 18. århundrede. I et forord meddeles, at det er en forkortet udgave af et oprindeligt større arbejde; nedskæringen har særlig ramt bilagene. Som det fremgår af titlen, gælder undersøgelsen navnlig landbefolkningen, men der er ikke sjældent foretaget supplerende undersøgelser for bybefolkningens vedkommende. Det særligt undersøgte tidsrum er 1725—1813, men ret hyppigt er linierne trukket længere tilbage i tiden eller fremad mod vore dage.

I forståelse af, at sædelighedsforhold er et vidt begreb, giver forfatteren en redegørelse for sin opfattelse deraf; det er »den ydre form, en tidsalders mennesker gav deres erotiske liv, stillet overfor den måde, denne optræden vurderedes på, dels af autoriteterne, dels af forskellige dele af befolkningen«. Ifølge definitionen bliver det således hovedsagelig konflikterne mellem overtræderne af de gældende verdslige og gejstlige morallove og myndighederne, der bliver bogens emne, men tillige bliver der gjort forsøg på at finde ind til tidens almindelige moralske opfattelse, til de punkter, ud fra hvilke man dømte og fordømte.

Historikere, der tidligere har beskæftiget sig med sædelighedsforholdene, har vist, at man ved hjælp af talrige eksempler og gennem ram-mende udtalelser fra datiden har kunnet tegne et farverigt og i og for sig overbevisende billede af forholdene; men Georg Hansen er ikke gået ad denne relativt lette vej. Selv om han ingenlunde lader det mangle på eksempler, er hans bestræbelser først og fremmest gået ud på at bygge undersøgelserne på et omfattende statistisk materiale. Et imponerende indsamlingsarbejde er gået forud. Ingen møje er sparet for at gøre grundlaget for skildringerne så solidt som overhovedet muligt. Kirkebøger er gennemgået i hundredvis, tamperretsprotokoller, bisparkivernes lange rækker af indkomne sager, tugthusenes og de øvrige straffeanstalters fangelister. Det er meget vanskeligt at pege på nogen væsentlig kilde-gruppe, han har udeladt — måske kan man nævne tingbøgerne, men

at gennemgå dem for det tidsrum, der er tale om, overstiger den menneskelige formåen, og udbyttet havde vel ikke været umagen værd. Til de utrykte kilder kommer en vældig trykt litteratur, bl. a. er adels-årbøgernes hundreder af stamtavler udnyttet.

Hovedkilden er kirkebøgerne, som beretter om fødsler udenfor ægteskab, og ved hvis hjælp tidsafstanden mellem vielse og første fødsel, et andet af de vigtige problemer, kan konstateres. Georg Hansen giver nogle korte, men særdeles betydende oplysninger over undersøgelser af deres kildeværdi. Dette er et sammendrag af en langt større undersøgelse, og her har han afgjort brugt nedskæringskniven alt for hårdt. En indgående kritisk undersøgelse af kirkebøgernes kildeværdi ville ikke alene have haft overordentlig stor betydning for dette arbejde, men også for de mange andre arbejder — hovedsagelig genealogiske undersøgelser — der har kirkebøgerne til hovedkilde.

Mens overtrædelser og de påfølgende straffe ved ihærdigt arbejde med sikkerhed lader sig konstatere, volder det større vanskeligheder at komme ind på livet af tidens almindelige opfattelse af moral og umoral. De fleste kilder svigter på dette område, således et stort brevstof, der er blevet gennemgået. Forfatteren har derfor søgt dels til tidens oplysende sexuallitteratur, der var meget sparsom, dels til skønlitteraturen. En betydelig kløft mellem den virkelighed, der forelå, og det billede, der tegnes af den i litteraturen, konstateres. Romanerne fra århundredets sidste halvdel mangler ganske Holbergs djærve ligefremhed. Men om den tilbageholdenhed, der karakteriserede de romanskrivende og romanlæsende kredse, også gjaldt for landbefolkningens brede lag, er et andet og vel tvivlsomt spørgsmål.

Undersøgelsens hovedresultater fremlægges i en lang række tabeller. Om det centrale spørgsmål: fødsler udenfor ægteskab beretter tabellerne, at procenten for en række perioder for de forskellige landsdele i tiden indtil 1800 oftest lå fra 3—5. Der var en vis forskel mellem landsdelene. Vendsyssel og Fyn lå højest, Lolland-Falster lavest. Også tidsmæssigt fandtes der betydelige forskelle. Påfaldende lav var procenten overalt i perioden 1751—62. For perioden 1800—13 indtrådte overalt en stærk stigning, der dog delvis kan forklares ved, at man efter troløvensens afskaffelse 1799 i visse tilfælde anlagde andre synspunkter; en vis rolle kan krigen 1807—14 vel også have spillet.

Om et andet vigtigt spørgsmål: tidspunktet for første barns fødsel oplyser tabellerne, at meget nær 50% af førstefødte blev født inden ni måneder efter ægteskabets indgåelse, hvad der tilfulde bekræfter antagelsen, at man i landbefolkningen sædvanligvis begyndte samlivet før brylluppet. Det samme var tilfældet i byernes brede lag, men for det højere borgerskab var de tidlige fødsler kun halvt så hyppige som hos landbefolkningen, endnu sjældnere var de i adelsstanden og blandt degne, og mellem præster var det rene undtagelser, men her truede ganske vist også kaldets fortabelse og karantæne, før nyt kunne opnås. En tydelig social skillelinie tegner sig også for mødrene til de uægte børn. Selvom kirkebøgernes oplysninger om social stilling, som påpeget af forfatteren, skal betragtes med skepsis, lader tabel D II ingen tvivl tilbage om, at det dengang som før og siden, først og fremmest var de socialt og økonomisk ringest stillede piger, der kom galt afsted.

Et særligt kapitel er viet straffen for overtrædelserne. Vi får en ind-

gående skildring af den specielt kirkelige straf, den offentlige absolution, og vi får besked om de hårde verdslige straffe, der fulgte den kirkelige. En vis udvikling skete dog på dette område i århundredets løb. Lovene mildnedes noget, der blev sjældent dømt efter deres strengeste bogstav, og skete det, blev straffene ofte formidlet. Når lejermålsbøderne så tit blev nedsat betydeligt, skete det imidlertid som regel, fordi de dømte på ingen måde var i stand til at betale dem.

Selvom Georg Hansen har måttet begrænse eksemplernes tal, og selv om en række tabeller er blevet udeladt, virker det, der er blevet tilbage, tilstrækkeligt overbevisende. De resultater, han har nået, vil utvivlsomt blive stående. Han har med sin nye bog føjet væsentlige træk til det billede af det danske folks liv i det 18. århundrede, han i sit værk stræber efter at tegne.

Gunnar Olsen.

Italiensk bondekultur.

Paul Scheuermeier: Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz. Band II. Eine sprach- und sachkundliche Darstellung häuslichen Lebens und ländlicher Geräte. Verlag Stämpfli & Cie. Bern 1956. 529 s.

De to store bind af Scheuermeier's værk, udkommet i 1943 og 1956, er formelt illustrationsbind til det imponerende sprog- og sagatlas over Italien og Sydschweiz, som siden 1928 er adsendt under ledelse af de to schweiziske specialister i romanske sprog Karl Jaberg og Jakob Jud. Værket er imidlertid blevet langt mere end blot et billedtillæg til belysning af det saglige grundlag for det sprogstof, som er fremlagt i atlasset. Det er måske den skønneste frugt af ord- og sagforskningen, som er den gren af folkemålsstudiet, der særlig lægger vægt på at udrede den materielle kulturs differentieringer, uden kendskab til hvilke sprogets utallige nuancer ikke kan forklares. Ved siden af Fritz Krüger's store værk om Højpyrenæerne er nu Scheuermeier's den vigtigste etnologiske håndbog over den materielle side af de romanske folks gamle bondekultur.

Der er derfor god grund til at nævne værket her, selv om dets område ligger fjernt fra Danmark. For når dansk bondekultur skal placeres i større sammenhæng, må der inddrages stof fra hele Europa, og ved et sådant sammenlignende studium vil Scheuermeier's værk blive uundværligt. Her finder man nemlig en sober fremlæggelse af et stort materiale, også som eksempel værd at holde frem for den hjemlige forskning.

Værket er rent dokumentarisk, en kildepublikation, der kun undtagelsesvis inddrager sig på at drage videregående slutninger af stoffet. Medens første bind behandlede alle slags landbrugsarbejder, er emnerne i andet bind boligen, herunder køkken og køkkenredskaber, ildsted, opvarmning og belysning, dernæst transport og endelig husholdningsarbejder som brødet fremstilling, vask og tekstiltilvirkning. I teksten gennemgås de forskellige redskabstyper m. m., deres betegnelser og deres udbredelse, altsammen illustreret ved 495 tegninger og træsnit af kunstneren Paul Boesch, som har deltaget i nogle af Scheuermeier's

talrige rejser i 1920erne og første halvdel af 1930erne til de 407 udvalgte steder i Italien og Sydskweiz, hvor folkemålsoptegnelserne er foretaget. Efter tekstaftsnittet følger 542 fotografier, der belyser de nævnte kapitler, men også går videre end disse, idet der bringes billeder af foreteelser, som beklageligvis slet ikke eller kun ganske kort omtales i teksten, således diverse husflids- og håndværksarbejder samt dragter.

Forf. er selv klar over umuligheden af at samle materiale effektivt i så stort et område som det, bogen omfatter. I et enkelt tilfælde nævnes, hvordan et lokalt specialarbejde har kunnet påvise væsentlige træk, som en halv snes år forinden blev forbigået ved sprogatlasfolkernes optegnelserbesøg. Der er grænse for, hvor mange detaljer der kan komme med, når man vil spænde så vidt som Scheuermeier, men netop på den baggrund er hans indsats af det helt store format.

Peter Michelsen.

Bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge.

Erik Moltke: Jon Skonvig og de andre runetegnere. Et bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge. I. Billeder og kildetekst. 1956. Bibliotheca Arnarnagnæana. Supplementum. Vol. I. 240 sider.

Erik Moltke, der har gjort sig overordentlig fortjent inden for den nordiske runologi¹, først og fremmest som medudgiver af storværket »Danmarks runeindskrifter« ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen 1941—42, har nu udsendt første del af et stort arbejde om Jon Skonvig og de andre runetegnere. En endelig anmeldelse må vente til anden del foreligger i løbet af 1957. Jeg skal her omtale det meget smukke og statelige billedværk, som det er en fornøjelse og øjenslyst at blade i. Runernes tillokkelser er mange, og den der først er kommet ind i runernes fængslende og brogede verden — der har tilknytning til så mange videnskabs-grene — vil aldrig komme ud af den igen — og ønsker det heller ikke. Som så mange videnskabelige discipliner, og måske mere end nogen anden, er runologien fuld af de mærkeligste vildskud og de argeste diletanterier. Efterslægten bør dog ikke på nogen måde hovere over de gamle antikvarers bidrag, men bør glæde sig over fremskridtene inden for kunst, videnskab og teknik, der kan komme til at arbejde så fint sammen i denne vanskelige disciplin.

Erik Moltkes indsats i runologiens historie er yderst betydningsfuld. Han har fra grunden skabt sin egen teknik til læsning af runeindskrifter. Med forbedrede læsemetoder får vi et sikrere grundlag for de videnskabelige (sprogliche) tolkninger af nordboernes runeindskrifter gennem mange århundreder, fra tiden ca. 200 og op til nutiden.

1. Erik Moltkes talrige runeafhandlinger til 1942 er anført i »Danmarks runeindskrifter« 1942 sp. 1076 f. Jeg vil gerne fremhæve tre meget betydningsfulde afhandlinger: »Bidrag til tolkning af Gørlev-stenen« (i Acta Philologica Scandinavica IV (1929) p. 172 ff.), »Tekniske hjælpemidler og metoder i epigrafiens tjeneste« (Fornvænnen 1932 p. 321 ff.) og »Glavendrup-stenen og de nyfundne runer« (Acta Philologica Scandinavica VII (1932) p. 83 ff.). Blandt Erik Moltkes senere afhandlinger vil jeg fremhæve den meget spændende og betydningsfulde »Er runeskriften opstået i Danmark?«. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1951 p. 47 ff.).

Det var Ole Worm der grundlagde det runologiske studium. Han skabte sit værk om danske og norske runeindskrifter »Danicorum Monumentorum libri sex« (1643) på bar bund. Som tegner benyttede han antikvaren og præsten Jon Skonvig (1622—64). Jonas Skonvig² blev født i Skonevig mellem Bergen og Stavanger. Over halvdelen af billedningerne i vort første runeværk går tilbage til hans enkle blyantstegninger. Billedbindet hviler på seks håndskrifter i den Arnamagnæanske samling: AM 366—371 fol. De indeholder hovedparten af de afskrifter og tegninger af runemonumenter der danner grundlaget for Worms studier. Hæfterne 366—367 og 369 indeholder danske runeskrifter, alle tegnet og beskrevet af Skonvig. De andre hæfter — af hvilke 371 til dels er udført af Skonvig — behandler det norske runemateriale, og 371 har tillige en mængde andre antikviteter: helleristninger, gravhøje, bautasten, kirker, kors, gravsten etc. og giver også folkloristiske bidrag.

Efter moderne opfattelse er Skonvigs tegninger barnlig og naive; men disse tegningers fremkomst betyder at Worms runeværk fuldstændig har mistet sin kildeværdi med hensyn til sten- og indskriftgengivelser. Træsnittene hos Worm er som regel fejlfulde i forhold til tegningerne, som — bortset fra et par enkelte — har været træskærerens eneste grundlag. Træskæreren søger at gøre Skonvigs tegninger »kunstneriske« og øver derved ofte vold mod selve runeindskriften³. Hvor Skonvig søger at gengive individuelle runeformer, normaliserer træskæreren dem næsten altid. På Gunderup 2 (fig. 99—100) er således 4 blevet til †. Rønningestenen (fig. 27—29) har φ der er blevet til det normale ϕ.

Tegningerne i Skonvigs danske hæfter stilles sammen med billedningerne i Worms runeværk og sidestilles desuden med senere tegninger af Søren Abildgaard, M. F. Arendt, R. H. Kruse, J. Kornerup og Magnus Petersen. De sammenlignes yderligere med Erik Moltkes optrukne fotografier, der er lånt fra »Danmarks runeindskrifter«. Bogen er på denne måde blevet — som Erik Moltke træffende siger det i sit forord — en illustreret dansk runehistorie. Vi kan nu på den letteste måde sammenligne tegningernes nøjagtighed og deres kunstneriske evne. Vi kan følge udviklingen fra den første, famlende begyndelse op til Magnus Petersens mesterlige kemityper og videre op til nutidens fotografier. Det er en anskuelsesundervisning der er meget levende og interessant.

For at give et indtryk af Skonvigs gennemgående korte tekster meddeler jeg her hans tekst til Gunderup I (fig. 103, p. 66): »Denne steen findiss Vdi Viborg stiftt I fleskum herritt, paa Fialrø marck Vdi Gunderup sogn och Er en haard graa kamp 4 all hoÿ offfen Jorden 1½ all bred, och kaldiss Runesteen, och aff nogle Balderss steen som gamle folck berette«.

Vi venter nu spændt på fortsættelsen af Erik Moltkes store værk, som Carlsbergfondet har støttet generøst.

Harry Andersen.

2. Om Skonvigs arbejde se Fr. Orluf »Originaltegningerne til Worms Monumenta« (Danske Studier 1921 p. 21 ff.). Arbejdet er udført i årene 1626—28. Om Skonvig se bl. a. Lis Jacobsens afhandling »Et Blad af Jonas Skonvigs runestens-manuskripter« (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1940 p. 152 ff.), »Danmarks Runeindskrifter« 1942 sp. 1085 f. og Erik Moltkes instruktive artikel i Weilbachs kunstnerleksikon III (1952) p. 215 f.

3. Se også Marius Kristensens afhandling »Ole Worm og runeindskrifterne. Tre bidrag til oplysning herom« (Danske Studier 1919 p. 17 ff.).

Stednavne.

Aage Houken: Håndbog i danske Stednavne. 1956. Rosenkilde og Bagger. 325 sider.

Der ligger et stort og sikkert mangeårigt samle- og excerperingsarbejde bag det store opslagsværk med ovenstående titel, som lektor Aage Houken i Ålborg har udsendt i efteråret 1956. Forfatteren var som ung student omkr. 1920 beskæftiget på Stednavneudvalgets kontor, men har som skolemand siden måttet nøjes med (skriver han selv) at følge med i den hastigt voksende stednavnelitteratur. Hans interesse for stednavneforskning har dog i mellemtiden manifesteret sig i flere afhandlinger, således om Århusegnens stednavne (i Hist. årbog f. Århus stift 1930), om Himmerlands stednavne (i Fra Himmerland og Kær Herred 1933) og en oversigt over nyere dansk stednavneforskning (i Nordisk tidskrift 1951).

Titlen på det foreliggende værk vækker imidlertid forventninger, som ikke indfris. At det først og fremmest henvender sig til læsere uden filologiske forkundskaber, behøvede ikke at være nogen hindring for også at give filologer et værdifuldt hjælpemiddel i hænde i form af en status over stednavneforskningens hidtidige resultater og en pålidelig materialsamling. Det første af disse ønsker opfyldes på fremragende vis i Kr. Halds populære bog *Vore Stednavne* (1950), som Houken da også yder al skyldig honnør og henviser til én gang for alle s. 19 og desuden utallige steder rundt om i bogen. Det andet ønske kunne være opfyldt med små midler. Skønt Houken flere steder fremhæver, hvor vigtigt det er at kunne bedømme ældre navneformers kildeværdi, renoncerer han af pladshensyn på at meddele, om de citerede ældre former stammer fra originaldokumenter eller afskrifter. En stjerne foran årstallet ved afskriftsformer (som i Danmarks gamle Personnavne og den nye udgave af Traps Danmark) havde været nok. En anden ting er, at en filolog, der jo er vant til at hænge sig i bogstaven, meget hurtigt bliver så forskrækket over bogens vrimmel af trykfejl, at han ikke tør stole på de meddelte former, ligesom han hurtigt får mistanke til placeringen af disse som når formen Ordhorp c. 1370 (altså fra Roskildebispens jordebog) anbringes under Orupgård på Falster og Skythringi 1231 (altså Kong Valdemars jordebog) under V. Skørninge på Lolland i stedet for Skørningegård på Falster. Han må også opgive at finde noget princip for anbringelse eller udeladelse af længdetegn over lange vokaler i gammel-dansk, hvad der er særlig iøjnefaldende og generende i registret over personnavne i stednavne.

Men nu den interesserede, men ikke filologisk uddannede, upedantiske læser, som bogen if. forordet fortrinsvis henvender sig til, er han bedre hjulpen med Houkens håndbog end med Halds *Vore Stednavne*, som Houken mener er for vanskeligt tilgængelig og nærmest beregnet for viderekomne? Man tvivler. Medens Hald, hvor det er nødvendigt, forklarer urnordiske og gammeldanske lyd- og bøjningsændringer med simple og letfattede ord og gode eksempler og undgår at bruge fagterminologi, mener Houken i et af de indledende afsnit (s. 31—40) at måtte indføre læseren i den gammeldanske grammatik med hele den til faget hørende terminologi og — hvad der er værre — med ofte upræcise forklaringer (dissimilation vil sige, at to ensartede

konsonanter omdannes til to uensartede) og ikke altid velvalgte eksempler (Nythorp > Nyrup som eksempel på klusilsvækkelse). Mon ikke den forudsætningsløse læser hurtigt kører fast her og beslutter sig til at springe det over. Houken er i det hele taget ikke bange for at køre op med det sværere fremmedordsskyts (mytosoffer, theofore stednavne, simplexnavne, appellativer etc.), der ikke altid får en nødtørfbig forklaring med på vejen.

De indledende kapitler, der bl. a. omhandler forskningens historie og metode i grove træk, hvad stednavnene lærer os sprogligt, bebyggelses-historisk, kulturhistorisk og religionshistorisk, og vigtigere navnetyper, er meget ujævne, snart brede og underholdende, med god tid til kuriositeter (der er afsat et helt kapitel til kuriosa), snart knappe og utilstrækkelige. Det i enhver stednavnehåndbog centrale kapitel om navnetyper (her for en væsentlig del byggende på Gunnar Knudsens afsnit i Nordisk Kultur V, 1939) er af den sidste slags. Her giver forfatteren alt for tidligt op over for vanskeligheder og udelader væsentlige ting. Under omtalen af stednavne med efterledet -by kommer han således slet ikke ind på den syddanske type med personnavn som forled (der henvises uden nærmere forklaring til Halds Vore Stednavne), og slår man op i hovedregisteret under by, får man blot at vide, at denne særlige type må betragtes som en undtagelse.

I det bebyggelseshistoriske afsnit refereres (meget kort) Therkel Mathiassens og Erling Albrechtsens forsøg på ad arkæologisk vej at nå til præcisere dateringer af de ældste navnetyper (i Hardsyssel og på Fyn) og noget udførligere Svend Aakjærs beregninger af forholdet mellem »bygdenavne« (gammel bebyggelse) og »naturnavne« (senere rydning og opdyrkning). I kap. 4 og andre steder siges der flere mærkværdige eller forkerte ting om de meget stedmoderligt behandlede marknavne (fx. at de nu er afløst af matrikelnumre). Relativt fyldigt er afsnittet om religionshistoriske resultater. Houken bekender sig med munden til Steenstrups, Gunnar Knudsens og Halds skepticisme, men i sit hjerte har han vist ikke opgivet den gamle tro, i hvert fald nænner han ikke helt at forvise guden Ull fra Ulfborg og Ulbjerg, gudinden Idun fra Enø og havguden Læ fra Læsø. Man savner i dette afsnit en henvisning til (eventuelt en afvisning af) S. K. Amtofts afhandling i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1941 og bogen »Nordiske Gudeskikkelser i bebyggelseshistorisk Belysning« 1948.

Bogens største værdi ligger i de leksikalske afsnit, der if. forlagets beregning omfatter omkring 4000 stednavne (Hald: Vore Stednavne ca. 1300, Steenstrups De danske Stednavne ca. 900) fra det nuværende Danmark (desværre ikke fra de tabte landsdele) med tolkning, gamle former og undertiden udtaleformer. De er ordnede i 7 registre, af hvilke det første og største i virkeligheden er altomfattende, idet det trods overskriften (Register over ord, der som for- eller efterled indgår i stednavne) også indeholder talrige usammensatte og afledte navne (de sidste bl. a. samlede under afledningsendelserne -ern, -ild, -inge og -und). De følgende mindre registre indeholder de vigtigste personnavne i stednavne, plantenavne, dyre- og fuglenavne, syssel- og herredsnavne, købstadnavne, de fleste danske ønavne og endelig et stort tillæg. Denne ordning medfører adskillige gentagelser, med eller uden krydshenvisninger, hvorfor der (efter et par sider litteraturhenvisninger) afsluttes med en samlet navnefortegnelse.

Desværre er også denne hoveddel (foruden af dårlig korrekturlæsning) præget af tilfældighed og manglende gennemarbejdelse. Både udvalget af navne (alle kan jo ikke tages med) og valget mellem flere tolkninger forekommer noget planløst. Af landets halve snes Vedbyer nævnes Vedbynørre og -sønder ét sted og Ruds-Vedby et andet, men tør bogens bruger regne med, at de øvrige er af samme oprindelse? Ønavnet Agersø nævnes fire steder, de to første steder får man at vide, at forleddet er ordet ager i betydningen »sted hvor kvæget drives hen, græsgang« og efterleddet er røs eller røse »dyngge af sten« (navnet skrives i Kong Valdemars jordebog Akærøs), tredje sted oplyses man om, at forleddet er mandsnavnet Akær, og at Akærøs er skrivefejl for Akærø, og endelig regnes der sidste sted med skrivefejlen, men nu er forleddet atter ordet ager »sted hvor kvæget drives hen«. At efterleddet i de to sidste tilfælde må være ordet ø, siges ikke direkte. Hvad skal man nu tro? Forfatteren har lov at foretrække Steenstrups tolkning af de 8 danske (+ 2 hallandske) Tjærebyer (af tjærn eller tjær »vandhul, kær«), men ikke til helt at fortie den anden fremsatte og velbegrundede tolkning (af en enstavelss sideform til ordet tjære, sigtende til tjærebrænding eller tjærede huse). — Hist og her støder man på en etymologi, man ikke mindes at have set før, formodentlig en af forfatterens egne, der ikke er særligt mærkede, de er gerne forsigtige og har tit sandsynligheden for sig.

Selv om man altså ikke kan anbefale Houkens bog som en god og pålidelig *håndbog*, udelukker det naturligvis ikke, at der er adskilligt rigtigt og læseværdigt i den. Kapitlet Kuriosa vil man kunne læse uden ærgrelse, og man vil tro, at forfatteren kunne have skrevet en morsom bog med titlen »Løst og fast om stednavne«.

Christian Lisse.

Kirkelig folkelivsforskning og etnologisk metodeik.

Berndt Gustafsson: Manligt-kvinnligt-kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv. Diakonistyrelsens förlag, Stockholm, 1956. 174 sider.

Der har i de senere år været grøde i den kirkehistoriske forskning i Lund. Ledet og inspireret af professor Hilding Pleijel har forskerne taget en række problemer op i den nyere og nyeste tids kirkehistorie, i første række de centrale spørgsmål om sammenhængen mellem strømninger i kirkelivet og ændringer i den økonomiske og sociale struktur og forholdet mellem de sociale grupper og kirken. Hilding Pleijel har selv bl. a. beskæftiget sig med forbindelsen mellem det kollektivistiske fromhedsliv og landsbyfællesskabet (i »Från hustavlans tid« 1952), og hans elev, Berndt Gustafsson, har taget forholdet mellem den unge arbejderbevægelse og kirken op til indgående undersøgelse i disputatsen om »Socialdemokratien och kyrkan 1881—90« (1953). De nye problemstillinger har tvunget forskerne til at gå nye veje og bringe nye metoder i anvendelse. De nye metoder har man søgt i sociologien, den amerikanske kulturanthropologi og den nordiske folkelivsforskning. Den nye forskningsgren kalder sig ofte »kyrklig folklivsforskning«, og gennem »Kyrkohistoriska arkivet« i Lund indsamles materiale til belysning af kirkelige sædvaner og traditioner efter de samme retningslinjer, som de øvrige etnologiske institutioner følger. Den metodiske nyorientering

kommer tydeligst til orde i den ganske imponerende række undersøgelser, som Berndt Gustafsson allerede har nået at fremlægge. Den ovenfor nævnte disputats er først og fremmest præget af sociologisk metode og terminologi. Som et forarbejde til disputatsen udsendtes i 1950 »Kyrkoliv och samhällsklass i Sverige 1880«. Heri analyseres en del af baggrunden for arbejderbevægelsens negative holdning til kirken: de sociale forskelle på det kirkelige område, således som de kan aflæses bl. a. af fordelingen af stolestader og gravpladser, af tid og sted for vielse og dåb og af klokkeringningen ved begravelse. Dette arbejde er lagt an som en etnologisk undersøgelse med udstrakt anvendelse af traditionsoptegnelser og registrering af de behandlede fænomener på udbredelseskort.

Når den kirkelige folkelivsforskning har krav på interesse ud over en snævrere fagkreds, skyldes det ikke mindst, at metodedebat og teoretisk diskussion indtager en central plads i de publicerede undersøgelser. Dette gælder i ganske særlig grad Berndt Gustafssons nyeste arbejde, som her skal omtales nærmere. Titlen »Manligt-kvinnligt-kyrkligt« leder ved en bevidst allusion til den svenske oversættelsestitel på Margaret Mead's »Sex and Temperament in Three Primitive Societies« tanken hen på den amerikanske kulturantropologi, hvor forfatteren har taget sit udgangspunkt og hentet sin problemstilling. Undersøgelsens formål er at »kritiskt pröva kulturantropologisk metod utifrån material rörande förändringarna i kvinnans ställning i det svenska samhället vid övergången från bondesamhälle till industrialiserat stadssamhälle«. Forf. ønsker at bringe materiale og teori i frugtbar vekselvirkning, og de to teser, som skal belyse materialet og belyses af dette, er formuleret således: 1) »Kulturförändringarnas orsaker är att söka inom området för respektive företeelses huvudsakliga funktion i den kultur det gäller« — og 2) »Denna funktion kan endast bestämmas utifrån en helhetssyn på den kultur det gäller«. I analyserne af de enkelte kulturfænomener går forf. ud fra Ralph Lintons etnologiske funktionsskema, der ser enhver foreteelse som et resultat af en samvirken af tre grundlæggende faktorer: individet (med tre psykiske behov: emotionel respons, tryghed og nye erfaringer), samfundet (bestående af grupper og klasser) og kulturen (delt op i den ydre kultur, bestående af genstande og adfærd, og den indre kultur, bestående af vurderinger og kundskaber).

Som undersøgelsesobjekt er valgt tre kirkelige sædvaner, som afspejler kvindens rolle i samfundet: 1) Delingen i mands- og kvindeside i kirkestolene, 2) Kvindernes brug af blomsterbuketter, krydderier, hovedvandsæg og lugteflasker i forbindelse med kirkegangen, og 3) Barselskonens indledning i kirken efter fødslen. Det interessante materiale, som fremlægges, er for en stor del hidtil utrykte oplysninger fra »kyrkohistoriska arkivets« gemmer og har derfor i sig selv stor interesse ikke mindst herhjemme, hvor de folkelige sædvaner i forbindelse med kirkegangen endnu venter på en nærmere undersøgelse.

I den teoretiske diskussion i bogens afsluttende kapitel fastslår forf., at de to teser har bevist deres anvendelighed og nytte. Årsagerne til de tre fænomeners forsvinden har måttet søges der, hvor deres hovedfunktion lå. Hovedfunktionen er forskellig i de enkelte tilfælde. Mands- og kvindedelingens forsvinden er i første række et sociologisk fænomen, der hænger sammen med en ny ægteskabsform. Kvindens rolle som

medlem af et stort kønskollektiv svækkes. I stedet træder en mere følelsesbetonet samhørighed mellem mand og kone. Årsagen til, at brugen af buketter, hovedvandsæg m. v. aflægges, må derimod søges på den materielle kulturs område: den gamle urtegårdskultur mister sin betydning, efterhånden som den kemiske industris produkter spredes. Endelig må »kirkegangskone«-skikkens ophør tilskrives ændringer i vurderingerne. Indledelsen tjente til hæder for den frugtbare, gifte moder, til vanære for den ugifte. Men i det nye samfund er den første ikke mere det store ideal, mens på den anden side den ugifte moder dømmes mindre strengt. Undervejs har det imidlertid i hvert enkelt tilfælde vist sig nødvendigt, i overensstemmelse med tese 2, at tage alle tænkelige funktioner og alle eventuelle årsager i betragtning, og hertil har Lintons skema været en udmærket hjælp. Ved at anlægge et sådant helhedssyn på de enkelte kulturforeteelser undgår forskeren at standse ved den første, den bedste forklaring på problemet.

Forf. mener, at man ved at bestemme kulturændringernes årsager ud fra tese 1 er nået et betydeligt skridt videre, end hvis man blot i bred almindelighed henviser til hele det kompleks af økonomiske, sociale og ideologiske ændringer, som industrialiseringen og bykulturens spredning indebærer. Den teoretiske sammenhæng mellem f. eks. opløsningen af delingen i mands- og kvindeside og en ændring i ægteskabsformen kan næppe benægtes. Men er der nogen direkte årsagssammenhæng mellem de to fænomener, som kan bevises ad empirisk vej? Er denne sammenhæng ikke blot noget, som man ræsonnerer sig frem til, og som nok siger noget om baggrunden for den enkelte ændring — dog ikke stort mere end den bredere forklaring —, men intet om, hvordan forandringerne i praksis sker?

Lad os se lidt nærmere på forf.s udredning af mands- og kvindedelingens funktion og årsagerne til dens ophør. Kapitlet indledes med en meget summarisk oversigt over den historiske baggrund, hvor det fastslås, at vel kendes delingen i mands- og kvindeside allerede i oldkirken, men den mere gennemførte opdeling må tilskrives den lutherske ortodoksis kirke- og samfundssyn. Om dette kan holde for en nærmere prøvelse er nok særdeles tvivlsomt. Er til eksempel ikke middelalderens mands- og kvindedøre i kirken udtryk for en mindst lige så kategorisk kønsdeling ved kirkegangen, som den vi møder i nyere tid? Her træder svagheden i en undersøgelse med såkaldt »forkortet perspektiv« tydeligt frem. Den postulerede sammenhæng mellem det undersøgte fænomen og ortodoksens kirke- og samfundssystem lægges nemlig mere eller mindre bevidst til grund, når skikkens funktion skal udredes. Hvis funktionsundersøgelsen foretages uafhængigt af en historisk udredning, må den afgrænses nøje i tid og sted. I dette tilfælde kan en sådan undersøgelse kun foretages for det tidsrum forud for selve opløsningen, som kan belyses ved hjælp af traditionsoptegnelserne. Dette materiale svigter imidlertid næsten totalt, når det drejer sig om skikkens funktion; det er symptomatisk, at forf. i dette afsnit må påberåbe sig medfortolkende skribenter som Elin Wägner og Elisabeth Bergstrand-Poulsen. Forf. må derfor ræsonnerer sig frem til skikkens funktion med Lintons skema som ledetråd og et vagt defineret samfundssystem som baggrund.

Noget mere giver traditionsmateriale med hensyn til skikkens ophør, selvom angivelsen af den direkte årsag må tages med et vist forbehold.

Ofte er ændringen sket så umærkeligt, at de implicerede bagefter ikke kan sige nøjagtigt, hvorledes det hele egentlig begyndte. Den begyndende opløsning af delingen kan påvises i Stockholm i begyndelsen af 1800-tallet. I provinsbyerne er den i hovedsagen gennemført i 1880'erne og 90'erne, mens den i de fleste landsogne først gør sig gældende efter 1. verdenskrig. Ofte var det besøgende byboer eller sommergæster, der kom med den nye skik. I andre tilfælde angives det, at det var standspersoner og »bedre folk« i sognet, som begyndte. Vigtigere ville man dog antage, at den 3. kategori, tilflytterne, har været. Mens de førstnævnte grupper i deres adfærd forventes at være anderledes og sære, går de sidste ind i selve landsbysamfundet og bliver derfor snarere taget som eksempel til efterligning. Det har en vis interesse til sammenligning at se, hvad det danske parallelmateriale (besvarelser af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelers spørgeliste nr. 21) oplyser om dette spørgsmål. Også her anføres i flere tilfælde byboere, embedsmænd og tilflyttere som banebrydere. Mere væsentligt er det imidlertid, at selve de kirkelige strømninger synes at have spillet en betydelig rolle som spredere af de nye kirkegangsvaner. Dette harmonerer ikke særlig godt med, at skikken i Sverige først ændres i sogne med meget svag kirkelighed. I Danmark ophører delingen på landet tidligst i fri- og valgmenighedskirkerne, og som årsag til ændringen andre steder anføres f. eks. påvirkning fra en valgmenighedskirke eller tilflytning af bønder fra grundtvigsk prægede egne. I flere tilfælde siges det, at de første, der satte sig sammen, var unge, som var vendt hjem fra højskole. Det er således i betydelig grad grundtvigianerne, der er bærere og spredere af den nye sædvane. En særlig interesse har de sønderjyske optegnelser. I Sønderjylland gjorde spredning af bykultur i landdistrikterne sig gældende tidligere end i det øvrige land. Ikke desto mindre anfører samtlige meddelere genforeningsåret 1920 som det afgørende skel. Skikken falder altså først bort, da der kommer nye impulser udefra, fra Danmark, og disse impulser må antagelig søges på selve kirkelivets område.

De danske forhold frister da én til at hævde, at den nærmest liggende og direkte virkende årsag til mands- og kvindedelingens ophør findes i ændringer i selve det kirkelige liv, og bag disse ændringer ligger så igen den økonomisk-socialt omdannelsesproces. Sluttes man tilbage herfra i overensstemmelse med forf.s tese, skulle delingens hovedfunktion også være at finde på det rent kirkelige område. Det kan man muligvis også hævde, medmindre man foretrækker at sige, at skikken i dette afgrænsede tidsrum ingen egentlig funktion havde. Skikken forsvinder følgelig ikke, fordi dens funktion ændres, men fordi den modtager en impuls udefra. Det forekommer derfor også betænkeligt, at man vil belyse ændringer i kvindens samfundsmæssige stiling ud fra sædvaner på det kirkelige område, hvor den konservative indstilling har så stor magt. Det ville i hvert fald have været naturligt at undersøge, i hvilken grad mands- og kvindedelingen trådte frem ved sammenkomster uden for kirken. En sådan undersøgelse, som i sig selv ville være ganske interessant, kunne i højere grad tillade slutninger med hensyn til samfundsstrukturen. I mange landsogne i Danmark — og åbenbart også i Sverige — er tilstanden i øjeblikket, som et foreløbigt resultat af ændringsprocessen, den, at kirkegængerne er delt i tre grupper: 1) Kvinder, som er alene i kirke, sidder på den gamle kvindeside.

2) Mænd, som er alene i kirke, sidder på mandssiden. 3) Ægtepar sidder sammen enten på mandssiden eller på kvindesiden, oftest dog det første sted, hvilket, som Gustafsson også nævner, i nogen grad forklares af de kvindelige kirkegængeres talmæssige overvægt. En funktionel tolkning af denne gruppering med udgangspunkt i det bestående samfundssystem ville næppe falde heldigt ud. Kun en historisk analyse kan forklare dette fænomen.

Det er ingenlunde hensigten med det, der her er fremført, at søge at opstille en alternativ løsning på de spørgsmål, som Berndt Gustafsson har taget op til undersøgelse. Meningen har blot været at pege på, hvor vanskeligt det er i undersøgelser af den art at nå frem til sikre resultater. Og disse vanskeligheder afhjælpes næppe af en solid teoretisk og metodisk udrustning. Det foreliggende arbejde må jo imidlertid — for at blive i terminologien — vurderes ud fra »respektive føreteelses hovedsaglige funktion«: at debattere og prøve videnskabelig metode og problemstilling. Det er da også her, det har sin store betydning, som et værdifuldt og inspirerende indlæg i etnologisk metodedebat.

Bjarne Stoklund.

Konservering.

H. J. Plenderleith: The Conservation of Antiquities and Works of Art. Treatment, Repair, and Restoration. Oxford University Press. London 1956. 377 sider, ill.

Dr. Plenderleith, gennem mange år leder af The British Museum Research Laboratory, har hermed fuldendt et arbejde, der forståeligt nok har strakt sig over en årrække. Resultatet er en smuk og statelig bog, som på saglig vis, men alligevel let tilgængeligt fremstiller både tilstandsformer og konserveringsmetoder for omtrent alle arter af kulturhistoriske museumsgenstande lige fra malerier og bøger til jordfundne sager af metal, træ, sten og ler.

Bogen meddeler — måske hist og her med lidt nødtørftige kildeangivelser — både ældre og nyere undersøgelsesresultater og metoder også fra andre lande end England, og den vil blive en værdifuld og sikkert flittigt brugt opslagsbog for fagfolk. Derimod kan den, blandt andet også på grund af sin relative kortfattedhed, muligt være et farligt værktøj i hænderne på én og anden amatør, der i glad optimisme, men uden erfaring og fornøden dømmekraft søger at anvende den som en slags »køgebog« i konservering.

B. Brorson Christensen.

Danmark før og nu.

Danmark før og nu. Øerne. Bd. I, Fyn, Lolland-Falster, Bornholm. Bd. II, Sjælland. Bd. III, København, Færøerne, Grønland. Redigeret af Johannes Brøndsted under medvirken af Svend Aakjær og Jens Sølvsteen. 1366 sider. Alfred G. Hassings forlag, Kbhvn. 1955—57.

De første tre bind af dette værk blev omtalt i »Fortid og Nutid« 1955. De omhandlede den jyske halvø. Nu foreligger de afsluttende tre bind. En række af forfatterne fra bindene om Jylland har fortsat med de

samme emner for øernes vedkommende. Det gælder geografien (Viggo Hansen), gejstlig og verdslig inddeling (Svend Aakjær), historiske tildragelser (Georg Nørregaard), stednavne (Svend Aakjær), byggeskik på landet (Peter Michelsen) og træk af åndslivet (Anders Bæksted). Erik Moltke har derimod overladt kirkerne på de sydlige øer og Fyn til Erik Horskjær. Th. Ramskou har skildret oldtidsminderne. Om de sjællandske herregårde skriver Gunnar Olsen, og om de fynsk-lolland-falsterske Aage Fasmer Blomberg, medens næringsliv og samfærdsel i førstnævnte bind behandles af P. Strømstad og i sidstnævnte af Jens Sølvsteen.

Disse afsnit er sagligt funderede og fortrinligt skrevne. Det forekommer anmelderen, at dr. Bæksteds behandling af det vanskelige emne, åndslivet, står i første række. Hans stil river læserne med, fordi den lyser af underfundig lune og smittende oplagthed. Med få ord formår han som ved en tryllestav at lade de døde kendsgerninger agere, så de forklarer hinanden og skaber en illusion af nutid. — Afsnittene om de enkelte købstæder er lagt i hænderne på lokalt kendte folk, som formår at gå til opgaven med forhåndsviden og forhåndsinteresse. Det hænder let i et værk af denne karakter, at landkommunerne bliver stedbørn, fordi helheden i så udpræget grad dominerer over detaljerne. Vil man søge håndbogsoplysninger i deres ensartede fylde, må man gå til Traps Danmark.

Anmelderen har før anket over de kortbilag, der er lånt fra andre værker. Skulle det være nødvendigt i et så rigt udstyret værk som »Danmark før og nu« at spare de småskillinger, det ville koste at revidere kortbilag, der er fremstillet til andet formål? På kortet over herregårdene søger man forgæves efter Tersløsegaard, Valbygaard, Store Frederikslund, Fyrendal, Harstedgaard, Dronninggaard (Næsselottet) og Aastrup, der alle omtales i teksten, og hvoraf nogle har værdifulde bygninger, andre en interessant tradition. Ravnstrup og Tølløsegaard findes på kortet, skønt de nu er brændt. Det er næppe forfatteren af herregårdsafsnittet, man skal laste for disse mangler på à jour føring. Thi kortene findes bag i tredje bind og er vel indsat på redaktionen's foranledning. Da hovedredaktøren tillige er chef for det særlige bygningssyn, er anmelderen faldet for fristelsen til at drage sammenligning med bygningssynets egen lille publikation i lommeformat »Fortegnelse over fredede bygninger«, sidste udgave 1954. Heri findes et fortrinligt kort over de sjællandske herregårde, der er fundet fredningsværdige. Og bogen indeholder fredede gårde, som end ikke er nævnt i teksten til »Danmark før og nu«, f. eks. Farumgaard opført 1705 for Jens Rostgaard af arkitekten François Dieussart, det fornemme klassicistiske Aggersvold ved Jyderup fra 1833, Philip de Langes Dorothealyst i Nr. Jernløse, opført 1799—1802, Taarnholm ved Korsør fra 1798 og Viborggaard i Herlevmagle, der ligeledes er fra 1700 årene og fredet i klasse B. På kortet i »Danmark før og nu« er det berømmelige Selsø afsat med en prik, men man har glemt at føje navnet til.

Det er interessant, at man har kunnet presse stoffet fra »København før og nu«s seks bind sammen på godt 250 sider. Forfatterne er kun delvis de samme som i den store forgænger. Nye og interessante forekommer afsnittene om Færøernes natur og landskab, næringsliv og samfærdsel af Aa. H. Kampp, om øernes historie af Jørgen Steining, om åndslivet af A. Bæksted og om topografi og folkeliv af G. L. Samuelsen.

Også de 71 sider om Grønland af Keld Milthers og Finn Gad glæder man sig over at læse. De giver værket en passende afrunding, og de ledsages af pragtfulde billeder, hvis motiver må drage enhver dansker fra den del af landet, der ligger mellem Østersøen og Vesterhavet. Registeret til den foreliggende anden del af værket findes i tredje bind.

Axel Steensberg.

Traps Danmark.

J. P. Trap: Danmark. Femte udgave. Redigeret af Niels Nielsen, Peter Skautrup, Povl Engelstoft. Bornholms og Maribo amter (bind IV, 2 og 3), 1955, s. 377—1002, Odense amt (bind V, 1), 1956, 516 s. Gad.

Siden anmeldelsen af de fire først fremkomne amtsbind (F. og N. XIX, 328 ff) er udgivelsen skredet videre, om planmæssigt skal lades usagt, idet der efter præstationen tre amter i 1955 kun fulgte eet, ganske vist stort, i 1956. Her skal ikke gentages, hvad tidligere er sagt, men glæden over værkets vækst kan ikke holdes tilbage. Det er tiltalende at se, hvordan den nye udgave af denne vigtige håndbog efterhånden tager form og for en stadig større del af landet kan afløse fjerde udgave. Ved brugen nyder man godt af den ligelige omhu, hvormed vidt forskellige emner er behandlet. En specialist, fagligt eller lokalt, vil altid inden for sit lille, snævre område kunne pege på ufuldstændigheder eller måske endda direkte fejl. Anmelderen vil ikke gøre det til en sport at finde sådanne. Det er også delvis overflødiggjort af en anelig liste med rettelser, åbenbart særlig vedrørende detaljer i de bornholmske byers beskrivelse. Anmelderens almindelige tillid til Trap forbliver urokket, selv om heller ikke rettelseslisten er fejlfri, idet tilføjelsen om Nagelsti bylav hører til på side 895 og ikke på side 887.

Der skal føjes lidt til den i den tidligere anmeldelse frembårne buket af inkonsekvenser. Ved omtale af runeindskrifter henvises gerne til Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, men snart benyttes sidetal, snart indskriftnumre. Det er forvirrende og det første tillige upraktisk, da opslag i lommeudgaven derved vanskeliggøres. Men det værste er dog, når der slet ingen henvisninger er. Man ser heller ikke klart, hvilken regel redaktionen har vedtaget for, hvor omtalen af runeindskrifter skal søges. Runesten i kirker er i nogle tilfælde nævnt under kirkebeskrivelser, i andre under oldtidsmindesmærker, det sidste endda selv om der skulle være tale om en middelalderlig indskrift. Et andet eksempel: Både i Rødby og Maribo nævnes teatersale i forbindelse med hoteller. Hvorfor da ikke Hotel Skandinaviens teatersal i Nakskov?

Og et par skønhedspletter: Redaktionen, der gennem syv bind nidkært har våget over et system af forkortelser indtil om ikke uforståelighed så dog hemning af læsningen, har alligevel tilladt, at en enkelt medarbejder ene af alle nu pludselig i det sidste bind skal have sine bidrag sat med gammeldags retskrivning. Nu sognekortene: At Vålse er vendt på hovedet, gør ikke så meget, men at de indviklede sognegrænseforhold på Bornholm skal give anledning til benyttelse af vinkelformede eller ottekantede kort over Poulsker og Nyker, resulterer i nogle æstetisk overordentlig frastødende sider. Det samme gælder Klinte sogn i Odense amt. Og der

indvindes i de nævnte tilfælde vel at mærke ikke plads til mere tekst. Om illustrationerne skal ellers atter siges godt. Den anonyme kliché-anstalt kan nok være sit arbejde bekendt. Billedet af Lindved gamle vandmølle (Odense amt s. 215) er fra fotografens side uskarpt, hvilket også i for høj grad gælder forgrunden i billedet fra Brændeådal (Odense amt s. 459), som tillige er sjuksket arbejde på et af de senere stadier af gengivelsesteknikken.

Peter Michelsen.

Meddelelse fra Det kongelige Bibliotek.

I sin egenskab af museum for den danske litteratur i videste forstand tillader Det kgl. Biblioteks danske afdeling, der jo er det danske nationalbibliotek, sig at rette henvendelse til alle, der får bøger og artikler trykt i udlandet, for at bede om deres hjælp.

Det kgl. Biblioteks danske afdeling modtager som bekendt sin væsentligste tilvækst ved lovbefalet pligtaflevering af de danske bogtrykkes produktion; men til den danske litteratur på nationalbiblioteket hører også arbejder af danskere, trykt i udlandet, hvadenten der er tale om originalpublikationer eller oversættelser af danske udgaver. Sådanne arbejder har biblioteket kun krav på, hvis en dansk forlægger er med i udgivelsen, og biblioteket søger derfor ad forskellige veje at holde sig bedst muligt orienteret om, hvad der kommer af danske bøger udenfor grænserne. Et særligt problem frembyder arbejder af danske offentliggjort i udenlandske tidsskrifter. Tidsskriftartikler spiller jo i vor tid en stadig større rolle, men det er meget vanskeligt for et bibliotek at skaffe sig overblik over hele produktionen. Bibliotekets særtryksamling er derfor langt mere ufuldstændig end samlingen af udenlandske danica i bogform.

For at kunne opbygge en så fuldstændig samling som muligt af den danske litteratur i videste forstand tillader biblioteket sig derfor at bede Dem om hjælp. Når talen er om bøger, beder man om at få meddelt, at de er kommet, og hvor de er kommet, medmindre det er belejligt for forfatteren direkte at give eller sælge et eksemplar til biblioteket. For artiklers vedkommende vil biblioteket med tak modtage et særtryk eller enkelthæfte af de tidsskrifter, samleværker etc., hvortil landsmænd har ydet bidrag.

Henvendelsen gælder alle emner og faggrupper, både skønlitteratur, skole- og lærebøger og videnskabelige arbejder. I det omfang, forfatterne ligger inde med undværlige eksemplarer af ældre arbejder, vil man også være taknemmelig for at få meddelelse herom for at kunne undersøge, om biblioteket i forvejen har eksemplarer af disse i bog- eller særtryksamlingen; denne henvendelse gælder ikke mindst ikke-humanistiske forskere, hvis arbejder offentliggjort i udenlandske tidsskrifter danske afdelings særtryksamling kun i ringe omfang kan siges at dække.

Henvendelser i denne sag bedes rettet til: Det kgl. Bibliotek, danske afdeling, Christians Brygge 8, København K.

I N D H O L D

<i>Rolf Fladby</i> : Norsk lokalhistorisk institutt	1
<i>Edvard Bull</i> : Norske arbeiderminner	4
<i>Mats Rehnberg</i> : Svenska undersökningar om arbetarnas liv	11
<i>Aage Bonde</i> : Skolehistorisk litteratur 1945—54	16
Anmeldelser	23
Charles L. Cutting: Fish Saving (Holger Rasmussen), Peter Ingwersen: Methodisches Handbuch für Heimatforschung (C. Rise Hansen), Tove Clemmensen, Georg Nørregaard og Helge Søgaard: Københavns Snedkerlaug gennem fire hundrede år (Svend Larsen), Aage Fasmer Blomberg: Faaborg bys historie, II (Johan Jørgensen), Otto von Spreckelsen: Viborg bys borgerbog 1713—1860 (Svend Larsen), Sophie Brahes regnskabsbog 1627—40 (Peter Michelsen), C. Klitgaard: Vrensted sogn (Gunnar Olsen), H. M. Henriksen: Ryslinge sogns historie (Gunnar Olsen), Regnar Knudsen: Vejlbj-Risskov gennem tiderne (Gunnar Olsen), Nordisk Kultur XIII, Landbrug og bebyggelse (Peter Michelsen), Georg Hansen: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede (Gunnar Olsen), Paul Scheuermeier: Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz, II (Peter Michelsen), Erik Moltke: Jon Skonvig og de andre runeteggnere, I (Harry Andersen), Aage Houken: Håndbog i danske stednavne (Christian Lisse), Berndt Gustafsson: Manligt-kvinnligt-kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv (Bjarne Stoklund), H. J. Plenderleith: The Conservation of Antiquities and Works of Art (B. Brorson Christensen), Danmark før og nu, Øerne I-III (Axel Steensberg), J. P. Trap: Danmark, 5. udg., Bornholms, Maribo og Odense amter (Peter Michelsen).	
Meddelelse fra Det kgl. Bibliotek	48